

jaargang 38/2010/1

DE ZANDLOPER

UITGAVE VAN DE VERENIGING OUD EDE

Verschijnt viermaal per jaar

COMBIMARKT & STUDIO EDE
VOORDEEL IN FOTO EN VIDEO TEL. STUDIO EDE 0318 - 653363

Grotestraat 62, Ede tel. 0318-616414
Bellestein 21, Ede tel. 0318-614300
Stadspoort 10, Ede tel. 0318-652121
Hoofdstraat 24, V'daal tel. 0318-512689
Molenstraat 3, Rhenen tel. 0317-616866
PB 8170 6710 AD EDE

**FOTO
FILM
VIDEO
STUDIO**

oogmerk **optiek sloof**

Contactlenzen • Oogmetingen • Oogdrukcontrole

Winkelcentrum Bellestein 21 • Ede • Tel. 0318 - 640479

www.optieksloof.nl

ALLES VOOR DE DOE-HET-ZELVER

Autolakken

Draadmateriaal

Gereedschap

Verf

IJzerwaren

* Bezorgen gratis

Hout Board Triplex

Wandplaten Schroten

Wandweefsel

Dit alles natuurlijk bij

DOE-HET-ZELF MARKT

ELBERT JANSEN V/H DE NOOY

KOLKAKKERWEG 65 - 67 - EDE - TEL. (0318) 611 680

* Wij geven u een deskundig advies

DE ZANDLOPER

Uitgave van de Vereniging Oud Ede

38e jaargang, nummer 1
februari 2010

INHOUD

pag.

Van het Bestuur	1
Museumnieuws	2
Ede zonder riolering	3
Gemeentesecretaris Van Nes	14
Tegeltableau Van Nes	21
Boekbespreking	10
Wie weet wat het is?	31
Colofon	32
Sponsoren	32

VAN HET BESTUUR

Hans van Bemmelen, voorzitter

Vrijwilligers

Een culturele organisatie als de Vereniging Oud Ede kan niet zonder vrijwilligers: vrijwilligers sorteren fotomateriaal, helpen mee met het organiseren van activiteiten voor de Open Monumentendag, houden zich bezig met pr-activiteiten voor de vereniging, verzorgen rondleidingen, begeleiden scholieren en onderzoeken de historie van Ede.

Op dit moment is de Vereniging Oud Ede in het bijzonder op zoek naar vrijwilligers voor de volgende werkgroepen en activiteiten:

- **De werkgroep In- en externe communicatie**

Deze werkgroep heeft tot taak persberichten op te stellen en sprekers uit te nodigen voor lezingen.

gen. Het doel is om vier lezingen per jaar te verzorgen. Daarnaast worden de leden van de werkgroep betrokken bij de ledenwerving en bij het werven van advertenties voor De Zandloper. Voor nadere informatie kunt u contact opnemen met Hans van Bemmelen (0318 – 637754).

- **De werkgroep Monumenten**

De werkgroep Monumenten is op zoek naar vrijwilligers die willen meedenken/praten over de rol van de VOE binnen het monumentenbeleid van de gemeente Ede. Tevens wordt medewerking verleend aan de organisatie van de jaarlijkse monumentendag en aan de ontwikkeling van een cultureel-historische fietstocht door de gemeente. De werkgroep komt (voorlopig) drie à vier keer per jaar bij elkaar. Nadere informatie kunt u krijgen van Aart Homoet (0318-416719).

- Het is de bedoeling dat de **bibliotheek** twee extra middagen wordt opengesteld voor het publiek. Ook daarvoor zoekt de Vereniging Oud Ede vrijwilligers. Voor meer informatie kunt u eveneens contact opnemen met Hans van Bemmelen (0318 – 637754).

Lijkt het u leuk om voor een paar uur per week ons team van enthousiaste vrijwilligers te versterken? U kunt zich dan aanmelden via ons e-mail adres VOE@verenigingoudede.nl of telefonisch onder nummer 06-348 67 627.

Op deze foto ziet u het huidige bestuur van de VOE met de ledenadministrateur. Staand van links : Theo Boessenkool (ledenadministrateur), Anke der Kinderen (secretaris), Hetty Blaauw (lid) en Frans Toonen (penningmeester). Zittend ziet u Aart Homoet (lid) en gehurkt Hans van Bemmelen (voorzitter).

MUSEUMNIEUWS

Ben Hilgers

Herinrichting

2010 wordt een spannend jaar. Graag praat ik u bij over onze herinrichtingsplannen en de komende tentoonstellingen.

Met beperkte middelen zullen een aantal ruimtes worden aangepast om ruimte te bieden aan specifiek museum-gerichte taken. Met beperkte middelen, vanwege het feit dat we in ongeveer vijf jaar hopen een nieuw onderkomen te krijgen. Toch is het belangrijk dat we ook in deze korte periode onze medewerkers (hier bedoel ik ook al onze vrijwilligers mee!) en onze museumbezoekers op niveau kunnen ontvangen. We kunnen toch immers niet voor de komende tijd zeggen; 'Komt u over vijf jaar maar terug, dan is alles geweldig'.

De voorbereidingen voor de inrichting van een videozaal zijn in volle gang. Dit biedt ons in de toekomst de mogelijkheid in deze ruimte aan zowel individuele bezoekers als groepsbezoekers één van de video's uit onze rijke verzameling films te tonen.

Als tweede herinrichting staat een extra kantooruimte op het programma. Doordat we op het kantoor vaak met meer personen tegelijk werken, is een vertrouwelijk gesprek, telefoontje of een korte bespreking tussendoor vaak niet mogelijk.

Vandaar dat extra kantooruimte echt nodig is.

Als laatste staat op het programma een goede vergaderzaal, ook bruikbaar als bijvoorbeeld studiezaal of educatieve ruimte. Voor de ontvangst van groepen en besprekingen maken we nu gebruik van de voorruimte, maar die is niet afgesloten. Soms komen we er niet onderuit, dat we tijdens openingstijden moeten vergaderen. Dan kunnen de museumbezoekers daar meteen van mee genieten. Dit is natuurlijk niet bepaald een reclame voor ons museum. Daarnaast hebben we nu voor scholen geen goede groepsruimte waar leerlingen kunnen worden ontvangen en waar educatieve activiteiten kunnen plaatsvinden. Ook hierbij is het praktisch dat dat enigzins in beslotenheid kan geschieden. Het zorgt voor een stukje professionaliteit naar scholen toe.

Zij zijn een bepaald niveau gewend en verwachten dat ook. Hiervoor zal de ruimte naast de bibliotheek worden ingericht als vergaderzaal en groepsruimte. Dit gebeurt door het plaatsen van een scheidingswand, deur en tafels met stoelen. Met deze aanpassingen kunnen we weer een paar jaar mee en kunnen we onze medewerkers en museumbezoekers op niveau ontvangen.

Tentoonstellingen

Van 23 januari tot 21 maart is er in ons museum het werk te zien van de Wageningse EtsGroep (afgekort de WEG). De tentoonstelling is getiteld 'Vijf Etsers in Kleur'. De kleurenetsen hebben verschillende thema's waaronder landschappen, vogels, landleven en theepotten. Ik kan hem aanbevelen. Zeer mooi.

Na deze tentoonstelling volgt de tentoonstelling 'Ede vanuit de lucht', naar aanleiding van het gelijknamige boek. Dit is voornamelijk een fototentoonstelling, die de mooiste en typische plekjes van Ede vanuit de lucht laat zien.

De tentoonstelling erna is natuurlijk voor het museum, maar ook voor mij als naamgenoot, er een waar ik met hart en ziel al druk mee bezig ben, hierbij bijgestaan door veel medewerkers en enthousiastelingen. Op 29 juli 2010 is het 100 jaar geleden dat Johan Hilgers hier in Ede op het toenmalige Vliegkamp Ede als eerste Nederlander een vlucht maakte in Nederland. Al zal menig luchtvaartliefhebber geen hoge dunk hebben van de vliegprestatie zelf, de prestatie was toch zeer gedurft en een belangrijke stap in de luchtvaart. Voor deze tentoonstelling zal ook een educatief project worden ontwikkeld.

Oproep

Tot slot wil ik afsluiten met de oproep dat we op zoek zijn naar iemand die als depotbeheerder onze vrijwilligersgroep zou willen versterken. Komend jaar zal er veel werk verzet moeten worden in ons nieuwe depot op de kazerne, waardoor er behoefte is aan iemand die dat in goede banen leidt. Iemand die zorg draagt voor toegang, het gebouw binnen en buiten goed verzorgt en de planning van werkzaamheden in goede banen leidt. We denken aan één a twee dagen per week.

EEN VERHAAL MET EEN LUCHTJE, EDE ZONDER RIOLERING

Kees van Lohuizen

Inleiding

De Romeinen brachten drinkwater naar de steden via hun beroemde aquaducten en voerden het afvalwater af via riolering. In Rome loosde het hoofdriool, de Cloaca Maxima, in de rivier de Tiber. Na de val van het Romeinse Rijk gingen dit soort voorzieningen verloren en in de middeleeuwen waren de hygiënische omstandigheden erg slecht. Pas in de tweede helft van de 19^e eeuw waren het de cholera-epidemieën die enkele grote Europese steden er toe brachten het afvalwater via riolering buiten de stad te brengen. Men verplaatste het vuilprobleem naar het punt van lozing. Op plekken in steden, waar geen riolering was, zijn de fecaliën nog lange tijd opgehaald in tonnetjes. De laatste tonnetjes verdwenen in Nederland pas in 1978, in Goes.

Nu vinden we het normaal dat er goed drinkwater uit de kraan komt, dat we ons afvalwater via riolering kunnen afvoeren en dat het wordt gezuiverd alvorens het wordt geloosd. Daar ging echter een lange geschiedenis aan vooraf.

In Ede werd in 1932 een aanvang gemaakt met de aanleg van riolering in het dorp. De zuivering van het rioolwater werd een jaar later gestart op de daarvoor aangelegde vloeivelden. Voordat het hele dorp van riolering was voorzien, was het 1940 en waren de vloeivelden al overbelast. De kazernes en de ENKA hadden al veel eerder riolering en zuiveringsinstallaties; deels goed, deels slecht werkend. We moeten het verleden echter beoordelen naar haar eigen maatstaven en mogen ons daarbij nu wel afvragen hoe 'goed' de oude tijd was.

In deze en komende afleveringen van de Zandloper zullen artikelen worden geplaatst, waarin de situatie in Ede wordt weergegeven zonder riolering, met riolering en met zuiveringsinstallaties. Een eeuw ontwikkeling, waarbij het tijdsbeeld zal worden versterkt door een groot aantal *cursief gedrukte* citaten uit raadsverslagen. In dit artikel wordt ingegaan op de tijd zonder riolering. Speciale aandacht krijgen het Maandereind, de Maanderweg, de Amsterdamseweg, de Molenstraat, de Kolkakkerweg en Ede Zuid, maar ook de invloed van het hellend terrein, de gevolgen van de bodemverontreiniging en, mede als gevolg van de beperkte middelen, de besluiteloosheid van B&W en de raad.

Ede zonder riolering

4
Rond 1900 heeft het dorp Ede ongeveer 2500 inwoners waarvan er veel in grote armoede leven. De Gezondheidscommissie, een adviescommissie voor verschillende gemeenten, heeft 17 woningen geïnspecteerd en daarvan blijken 13 woningen slechts één kamer te hebben waarvan twee met tien bewoners, geen drinkwater, en veelal geen privaat, terwijl het onderhoud slecht is. De Commissie adviseert zes woningen onbewoonbaar te verklaren en de andere drastisch op te knappen. In hetzelfde jaar worden er watermonsters genomen bij de dorpspompen van de Boschpoort, de Bergstraat en de Paasberg. De Gezondheidscommissie verklaart het water van alle drie de pompen ongeschikt als drinkwater en de gemeente hangt borden op met de tekst 'Afgekeurd drinkwater'.

De bewoners in het dorp hebben hun 'doos', in huis of in het 'huussien' dat buiten staat, aangesloten op een beerput. De beerput wordt regelmatig geleegd en de uitkomende beer wordt gebruikt in de moestuin of op de akkers. Het afvalwater verdwijnt in een zinkput. Raakt de bodem verzadigd dan graaft men, als men voldoende ruimte heeft, een nieuwe zinkput. In latere verslagen van de raad kunnen we ondermeer lezen: '*In het dorp zitten sommige tuinen vol zinkputten die niet meer werken omdat de bodem met vuil verzadigd is.....*'. Later meldt een raadslid nog, dat hij een beerput in een serre heeft gezien en in een pakhuis en dat '*men meermalen de faecaliën clandestien laat weglopen*'.

Wil het water niet meer weg dan laat men het naar de greppels langs de wegen lopen. Die greppels, in het Frans rigoles, worden zo dus open riolen. Als men dan bedenkt dat in het dorp ook nog allerlei kleine bedrijven zijn zoals nog slachtende slaggers, een mosterdmalerij, een palingrokerij, een lijmfabriek etc., dan kan men zich voorstellen dat het met elkaar geen aangename

situatie is. Dit wordt bevestigd door navolgend deel van het verslag van de Gezondheidscommissie van 25 september 1905:

'Bij het bezoek aan Ede werd eerstens nagegaan' de manier waarop in deze plaats de afvoer van huishoudwater geschiedt.

Het bleek toen dat het water, voorzooverre het niet naar een zinkput op eigen terrein gaat, geleid wordt naar drie plaatsen van het dorp. Op twee daarvan in gegraven sloten, nl. langs den Maanderweg en in het Zuiddeel van het dorp, terwijl op de 3^e plaats d.i. den Veldhuizerbrink, het water gewoon vervloeit langs den weg een ondiepe plas vormende.

Dit huishoudwater verspreidt, wanneer het tot stilstaan komt en tot gisting overgaat, een onaangename stank, zeker hinderlijk voor de aanwonenden. Toch zal het, tengevolge der ligging van Ede, zeer moeilijk voorstellen ter verbetering in den bestaanden toestand te doen, daarbij rekening houdende met de finantieële draagkracht der Gemeente; de inrichting van een septic-tank zou anders zeker de gewenschte oplossing geven.

Ook werd bij den spoorweg overgang in Zuiddeel van het dorp een zinkput aangetroffen, die in lang niet was geledigd en daardoor een minder aangename stank verspreidde.

Huisarts Dr. Gevers Leuven achtte verbetering der rioleering zeer wenschelijk, doch wees daarnaast op gemis van eene plaats waarheen huisvuil en afval kan worden gebracht. Verder werd gewezen op het veelvuldig voorkomen van tuberculose en dit in eene streek, die als zeer gezond bekend staat. Een bepaalde oorzaak daarvoor is niet aan te geven.

Over de woningtoestand gevraagd meende de Weled. Gevers Leuven, deze vrij goed te mogen noemen, wanneer de bevolking in deze Gemeente over het algemeen niet zoo ontzettend weinig begrip van zindelijkheid had.'

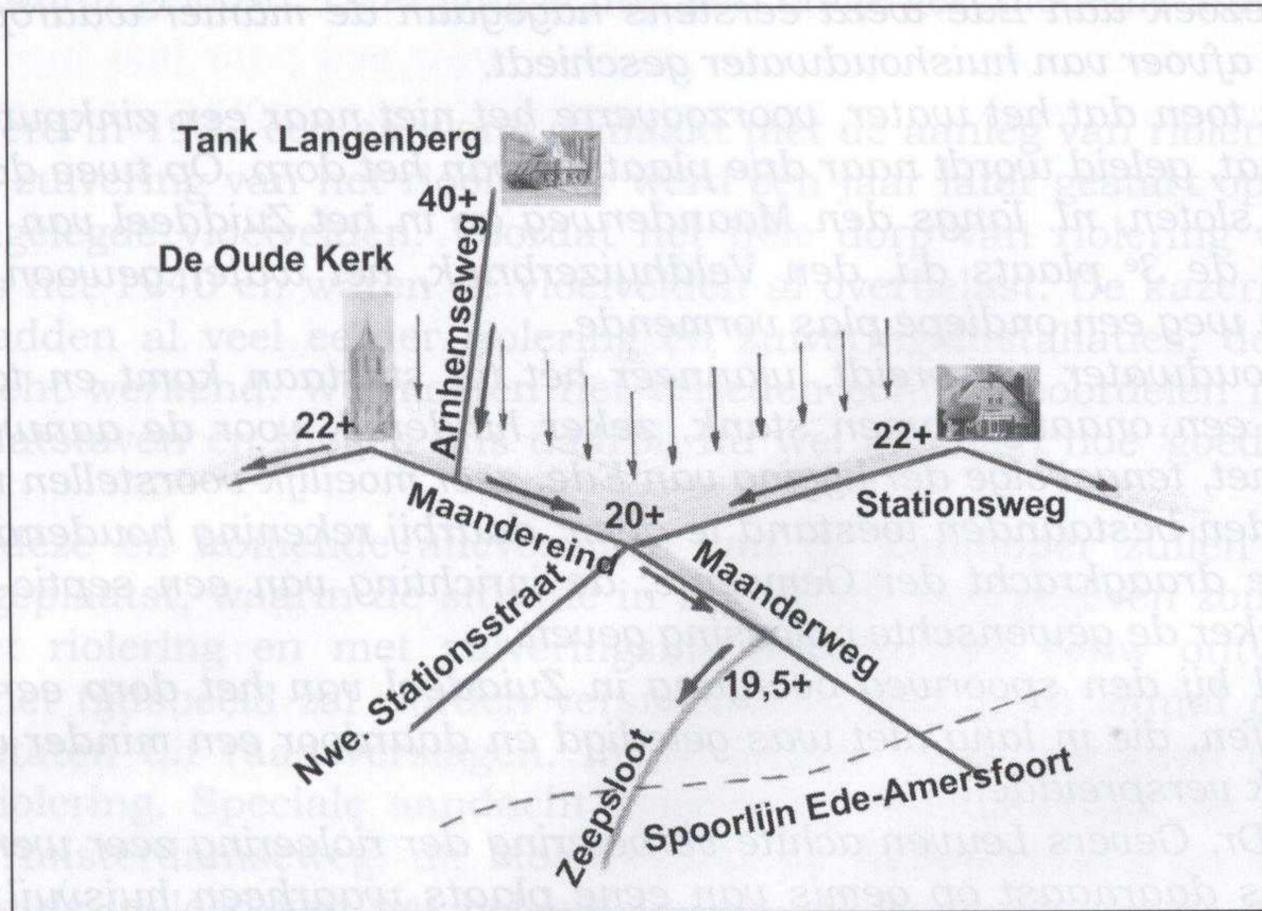
Bij hevige regenval kon, zelfs in de Grotestraat nabij de oude Markt, het water over de drempels komen. Slager Dirk van Hunnik had dan ook een hoge stoep aangelegd voor zijn deur opdat zijn 'spekkelder' niet kon onderlopen. Ook rond 1920, als de woningbouwprojecten van 'Patrimonium' in de Kolkakkerbuurt en van 'Vooruit' in Ede Zuid van start gaan, is er nog geen zicht op rioleering. Alle huizen worden aangesloten op beerputten. Pas eind 1931 zal het derde rioleringsplan door de raad worden aanvaard wat echter niet betekent dat deze wijken al snel zullen worden gerioleerd.

Ede, gelegen in een hellend gebied

Water stroomt naar het laagste punt en daarmee is in eerste instantie ook de loop van het huidige rioolstelsel bepaald. De noordzuidas van het oude dorp Ede loopt over de Grotestraat en Stationsweg en ligt ogenschijnlijk waterpas. Oostelijk van deze as helt het terrein sterk af van 40 m⁺ NAP op de Langenberg naar de as door het dorp op ongeveer 20 m⁺ NAP om daarna in westelijke richting steeds flauwer af te lopen naar plm. 10 m⁺ NAP aan de westzijde van de wijk Veldhuizen.

Min of meer natuurlijke afwatering vindt vanouds plaats via Amsterdamseweg, Molenstraat, Veenderweg en Maanderweg. Daar liggen nu de hoofdriolen. De eerder genoemde noordzuidas door het dorp ligt niet echt waterpas. De Grotestraat loopt vanaf de Oude Kerk af naar het Maandereind en dat doet ook de Stationsweg vanaf een punt ten zuiden van de Beukenlaan, waar vroeger het Juliana ziekenhuis stond. Al het water dat van het hoger gelegen oostelijk deel van Ede afstroomt, loopt in deze trechter en dus naar het Maandereind. Dit is vanouds een kritisch punt bij de waterafvoer en

vele malen stond het blank. Ook andere punten zoals de Amsterdamseweg en de Molenstraat zijn bekende plaatsen voor 'water op straat'.

Het Maandereind, het putje van Ede

Het Maandereind is al in 1900 een bekende plek voor overstromingen. Een foto uit 1915 toont daar jongens met opgerolde broekspijpen in het water onder het wakend oog van de dorpsveldwachter die nog gekleed is als een echte 'bromsnor'. Om het water af te voeren van het Maandereind worden de greppels verlengd naar de Maanderweg, waar het water in de bodem van de sloot moet verzinken. Op 5 mei 1905 rapporteert de Gezondheidscommissie over deze situatie onder meer als volgt:

'Deze sloot is de eigenlijke vergaarbak van het menage- en ander water voor een gedeelte der Gemeente Ede beginnende bij de kerk en eindigend een honderd meter voorbij het huis van baron Bentinck. Het kwam de commissie voor dat deze toestand niet bestendig kon worden, doch een goede verbetering kon worden aangebracht. .... Het bezinkingszinkputje moet regelmatig, elke week of desnoods twee keer per week, worden uitgeschept. Verder meende de commissie uw aandacht te moeten vestigen op de slechte toestand in de open goten die naar de sloot voeren; deze zijn zeer, op verschillende plaatsen, verzakt, waardoor het vuile water daarin blijft staan. En daardoor reeds stank veroorzaakt.'

Dat de bezoeken en adviezen van de Gezondheidscommissie niet direct tot resultaat leiden, blijkt uit het verslag van het bezoek dat een jaar later wordt afgelegd. *'Het is de sub-commissie gebleken, dat overal in het dorp de goten in zeer vervuilde staat verkeeren, ten gevolge van het daarop geloosde huishoudwater enz.*

In de sloot langs den Maanderweg was een verzameling van vuil, welke een ondraaglijke stank verspreidde.

Het eenige afdoende middel om hierin verbetering te brengen bestaat in het aanbrengen van rioleering met pompstation waardoor het mogelijk wordt het afvalwater naar een gunstig gelegen bevoeiingsterrein te voeren.

Aangezien dit middel de gemeente op hoge kosten zoude komen en het noodzakelijk is, dat alle afvoer van huisvuil op de goten wordt voorkomen, zoo zou-

de als voorlopige maatregel te adviseeren zijn, het aanbrengen van zinkputten tot opname van het huishoudwater op de respectieve erven. Ofschoon dit advies uit oogpunt van hygiëne niet geheel in het belang der bewoners van Ede is, zouden de bewoners van het dorp, gedwongen door den overlast welke zij op den duur van het eigen vuil zullen ondervinden, misschien binnen niet al te langen tijd, meer genegen zijn zich de grotere finantiële lasten verbonden aan het aanbrengen eener rioleering als boven bedoeld, te getroosten.'

Pas twee maanden later schrijft de Gezondheidscommissie daarover aan de gemeente, maar die reageert onmiddellijk met het volgende briefje: 'Ingevolge Uw schrijven hebben wij de eer U mede te deelen, dat wij met Uw voorstel, om op Zaterdag den 14^e Juli a.s. des namiddags te 3 ure ten gemeentehuize alhier een conferentie te houden ter bespreking van den verbetering van openbare goten in het dorp Ede, accoord gaan. B&W'. Het werken op zaterdagmiddag was de gewoonste zaak van de wereld.

Bedrijven vergroten het probleem

Het probleem wordt nog groter als ook wasserij Gelria, gelegen tussen Maandereind en Spoorlijn, op die sloot gaat lozen evenals de houtbewerkingsfabriek van Tulp en het waterleidingbedrijf. Een raadslid vraagt of 'Stoomwasscherij 'Gelria' toestemming heeft om het vuile water te doen vloeien in de sloot langs den Maanderweg. Bij grote regenval loopt het water buiten de sloot in een aangrenzende tuin'. B&W zeggen geen vergunning te kunnen verlenen, want de sloot behoort toe aan de buurt Ede-Veldhuizen.

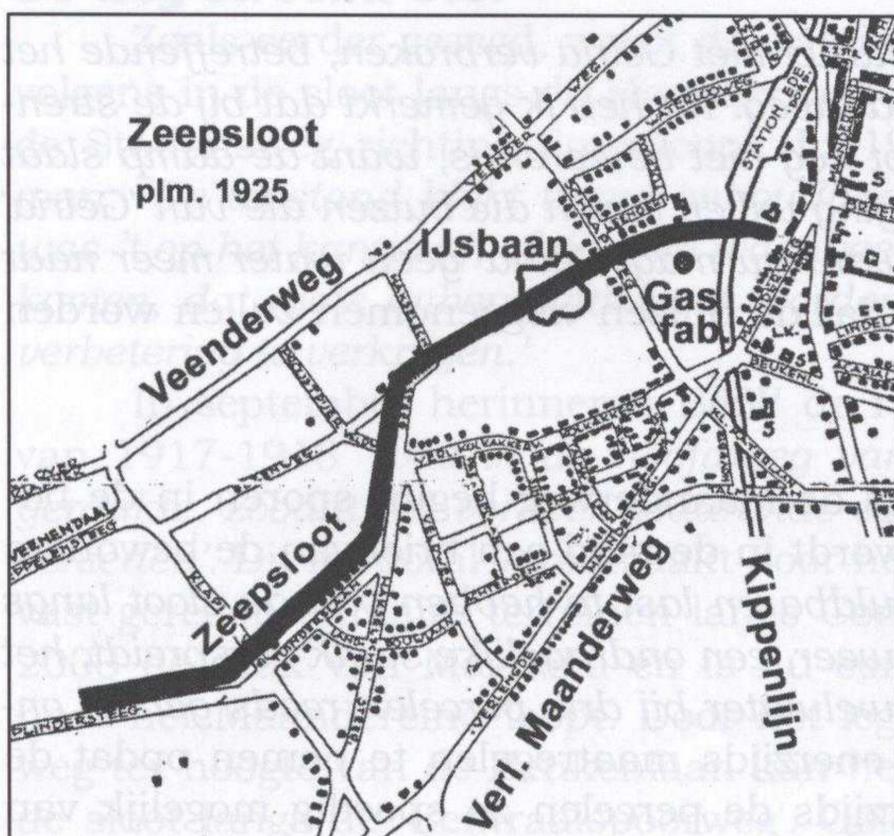
Raadslid Tulp, blijkbaar 'eigenaar' van drie petten, merkt op dat hij 'als buurtopzichter van de buurt Ede-Veldhuizen vergunning heeft verleend om zondig waschwater te doen vloeien. Hij kan ook niet zeggen dat hieraan een einde zal worden gemaakt. Wel kan hij zeggen, als commissaris van 'Gelria', dat hij toezegging heeft gekregen van het Ministerie voor het verkrijgen van een vergunning voor het leggen van een buis onder de spoorlijn Ede-Nijkerk. Zodra mogelijk zal bedoelde leiding worden aangelegd en water naar andere richting worden afgevoerd'. De Gezondheidscommissie blijft bezorgd en schrijft in 1909 o.m.: '[...] de sloot langs den Maanderweg geheel vol water stond, hetwelk een hinderlyken stank in de omgeving verspreidde. Het wilde haar toeschynen dat bij overmatigen regenval het water uit deze sloot door de goten tot in het dorp zouden kunnen terugvloeien [...] dat eene betere riolering voor het dorp Ede een

gebiedende eisch is geworden. De gemeente antwoordt dat Gelria voornemens is een duiker aan te leggen voor afvoer naar de andere zijde van de spoorlijn.

De Zeepsloot

Gelria pompt zijn afvalwater naar de andere zijde van de spoorlijn en daar ontstaat de 'Zeepsloot'. Eerst tot het 'spuigat' van de gasfabriek aan de andere kant van de Schaapsweg, maar na verloop van tijd steeds verder. De raadsleden blijven klagen.

De sloot aan de Maanderweg is 'dermate vervuild dat er on-

draaglijke dampen en geuren uit opstijgen. Voor alle omwonenden een dagelijkse kwelling'. Winkelier Klaas Kool heeft grote moeite zijn burgerwoningen aan de Maanderweg te verhuren door het aanwezig zijn van 'een stinksloot die de netheid van de ingang van het dorp bederft, daar waar particulieren alles aanwenden om deze buurt te verfraaien en te verbeteren, de gemeente een toestand bestendigt, die aan de middeleeuwen doet denken...' en verder '[...] dagelijks worden kinderen uit deze stinkboel opgehaald omdat afrastering geheel ontbreekt' en 's avonds na uitdraaien der lantaarns voor voetgangers, het aldaar gevaarlijk is te lopen, in deze beek zonder water'.

B&W, overtuigd dat de toestand 'dringend voorziening eischt', sluiten in 1910 een overeenkomst met Gelria. Het door de gemeente en anderen in de sloot geloosde water zal Gelria met een centrifugaalpomp 'door hare buisleidingen' naar de Zeepsloot leiden tegen een vergoeding van f 250,-/j. Een jaar later blijkt uit de sloot aan de Maanderweg toch nog 'een hoogst onaangename lucht daaruit op te stijgen. De sloot stond gedeeltelijk gevuld met water dat veel op zeepsop leek.' Weer wordt er een commissie ingesteld.

De Zeepsloot wordt steeds meer belast met water waardoor de nadelige gevolgen daarvan over een steeds groter gebied merkbaar worden. In 1914 zegt een raadslid dat 'in Veldhuizen het gezin van Holland veel last ondervindt van het afvoerwater eener wasscherij. U moet er maar eens gaan bij hen, men valt haast om van den stank'. De bedoelde plek ligt aan de Elzenweg, iets ten noorden van het huidige Rozenplein. Aan het eind van het jaar ontvangt de raad een schrijven van bewoners uit Veldhuizen: '...met het verzoek die maatregelen te nemen, welke de verontreinigingen van het door de buurtschap afvloeiende water tegen te gaan. Leverden deze slooten vroeger voor het vee goed drinkwater, dat zelfs voor huishoudelijk gebruik, wasch- en schrobwater geschikt was, thans is het zoodanig verontreinigd, dat het nergens meer bruikbaar voor is en ook het drinkwater in de zinkputten dreigt te verontreinigen, terwijl het vooral in den zomer hinderlijk riekt'. B&W stellen voor deze zaak 'voor praeadvies aan hen te renvoyeeren.' Anderhalf jaar later bevestigt een raadslid deze klacht opnieuw.

Ondertussen is in oktober in de raad een brief behandeld van Gelria waarin men aangeeft de overeenkomst inzake het verpompen van water naar de Zeepsloot te willen aanpassen, omdat de pompinstallatie dieper geplaatst moet worden, of anders de overeenkomst per 1 januari 1915 te willen beëindigen. Het laatste is gebeurd, want op 9 februari 1917 stelt een raadslid:

'Om die f 250,- te besparen is het contract met Gelria verbroken, betreffende het uitpompen van de sloot aan de Maanderweg. Nu heb ik gemerkt dat bij de strenge vorst van de laatste dagen de sloot nog niet bevroren is, want de damp slaat er af. Ik zou B&W dan ook in overweging willen geven die buizen die van 'Gelria' naar de sloot leiden weg te nemen, want nu mag 'Gelria' geen water meer naar de sloot vervoeren.' B&W zeggen toe dat de buizen weggenomen zullen worden zodra de vorst uit de grond is.

Bodemverontreiniging

De vervuiling van de sloot langs de Maanderweg begint sporen in de bodem achter te laten. Op 7 juli 1917 wordt in de raad een brief van de bewoners behandeld waarin zij schrijven: 'onduldbaren last te hebben van de sloot langs de Maanderweg die, vooral bij warm weer, een ondragelijke stank verspreidt, het grondwater zodanig vervuult dat het welwater bij drie percelen reeds geheel onbruikbaar is geworden.' Men vraagt enerzijds maatregelen te nemen opdat de sloot gedempt kan worden en anderzijds de percelen zo spoedig mogelijk van

goed drinkwater te voorzien. Hoewel de Edesche Waterleiding Maatschappij sinds 1905 bestaat, hebben slechts weinig huizen een drinkwateraansluiting. Dat de klacht over het water terecht is, blijkt uit het rapport van de Gezondheidscommissie van 9 juli waarin staat dat *'het water dier putten is ondrinkbaar'* en *'het stinkt naar teer'*. De 'teer' is afkomstig van de machines van Tulp. Al op 9 augustus melden B&W in de raad dat, op kosten van de gemeente en vooruitlopend op goedkeuring, voor gezamenlijk gebruik op 18 juli een tijdelijke standpijp voor drinkwater is geplaatst. Het waterverbruik voor zeven gezinnen wordt geschat op 1 m³/d waarvoor een prijs van 6 cent is overeengekomen met de Edesche Waterleiding Maatschappij. Drie dagen voor plaatsing zijn echter al de eerste ziektegevallen geconstateerd. Kort daarop verzoecken de bewoners aansluiting van hun huizen op de waterleiding. Er ontstaat een discussie over de schuldvraag en men verdenkt houtzagerij Tulp, omdat aan de Molenstraat zich dergelijke problemen niet voordoen. De burgemeester zegt, dat de Gezondheidscommissie het water heeft onderzocht en dat gebleken is, dat de schadelijke stoffen afkomstig zijn van het dorp en niet van de teerbestanddelen van de zagerij. Dit is echter in strijd met de rapportage van de Gezondheidscommissie, waarin op de analysestaat duidelijk staat: *'stinkt naar teer'*. B&W stellen voor *'het adres ter fine van praeadvies naar ons College te renvoyeren'*.

Op 4 oktober adviseren B&W om de woningen aan de Maanderweg aan te sluiten op de drinkwaterleiding tegen een goedkoop vastrecht tarief van f 5,20/j, wat normaal f 10,- is, vermeerderd met f 2,30 huur voor de leiding waarbij de gemeente deze kosten het eerste jaar zal betalen. Ondanks de hoge kosten gaat de raad akkoord. B&W antwoorden desgevraagd dat de vergoeding niet zal gelden voor toekomstige woningen omdat men kan weten dat het water ongeschikt is voor drinkwater. Als reactie op het geheel zeggen B&W de in 1913 aan Tulp verleende vergunning op voor de lozing van *'motorwater van Uwe Stoomzagerij'*. Later wordt Tulp nogmaals aangeschreven dat het motorwater op eigen terrein moet worden verwerkt. Verplichtingen om afval op eigen terrein te verwerken, zijn gedurende tientallen jaren voorgeschreven en hebben op veel plaatsen in het land tot bodemvervuiling geleid.

De weg stroomt over

Zoals eerder gezegd, wordt de wateroverlast aan het Maandereind, en vervolgens in de sloot langs de Maanderweg, mede veroorzaakt door water dat van de Stationsweg richting dorp loopt. In 1917 schrijft gemeentearchitect Norman: *'De toestand blijkt thans onhoudbaar. Zoeven met een gewone regenbui was 't op het kantje af, of de weg was weer overstroomd, zoodat het mij wil voorkomen, dat niets onbeproefd moet worden gelaten, om, al is 't maar voorlopig, verbetering te verkrijgen.'*

In september herinneren B&W de raadsleden aan de voorgaande winter van 1917-1918 *'waarin de hoofdweg van het dorp eenige keren overstroomd geraakte, zoodat het verkeer gedurende een half etmaal niet dan per as kon geschieden'*. Dit is vooral veroorzaakt door het water dat bij hevige regenval van de vast gereden militaire terreinen langs Concertzaal 'Buitenlust', - hier stond tot 2003 de zaak van Magnolia en is nu een kaal terrein, - over de Stationsweg naar het Maandereind loopt. Door het leggen van een riool onder de Stationsweg ter hoogte van de Beukenlaan kan het water via sloten worden geleid naar de sloot langs de 'Centraalspoorweg'. Ook de sloot van de Maanderweg wordt

met een grotere duiker doorverbonden naar de spoorlood. De buurt Ede-Veldhuizen geeft de benodigde vergunningen. De Nederlandsche Centraal Spoorweg-Maatschappij (NCS) heeft in mei vergunning verleend, maar deze in oktober weer ingetrokken vanwege het vervuilde water.

De Edesche IJclub

De IJclub wil 'werk met werk' maken en stelt voor om door haar leiding ook het afvalwater uit de sloot langs de Maanderweg af te voeren naar de door haar aangekochte gronden aan de andere kant van de spoorbaan over de Schaapsweg. Zij vraagt daarvoor vergoeding van de extra kosten. In de raad van 14 oktober 1919 ontstaat een discussie over de benodigde grotere buisdiameter. Ook de openingstijden, zondagsluiting, deels vrije toegang e.d., worden besproken. In de volgende vergadering benadrukt de IJclub nogmaals dat het gaat om een vergoeding voor *'het afvoerwater van het dorp door die leiding te lozen naar het vloeï- of bergingsveld, dat, om de watervoorziening op die wijze te kunnen bewerkstelligen, zonder dat derden daar last of hinder van ondervinden, een groter vloeiveld noodig is'*. Het lijkt er dus op dat men het veld min of meer ook als reinigingsterrein beschouwt. Ten slotte wordt op 27 november weer een Commissie benoemd die tot taak zal hebben *'nog eens het gansche vraagstuk van den waterafvoer van het Maandereind van rapport te dienen.'*

De Gezondheidscommissie ontraadt ten sterkste het plan voor afvoer naar de ijsbaan, omdat men dan ook daar problemen verwacht met grondwatervervuiling t.g.v. teer- en ammoniakverbindingen. Het gaat immers om het afvalwater van Gelria, Tulp, de gasfabriek, de waterleidingmaatschappij en het dorp. De Riolerings Commissie deelt mee dat er voldoende verval is naar zowel de ijsbaan als naar de Maanderheuvelds, maar geeft aan, onder verwijzing naar het rapport van de Gezondheidscommissie, dat aanleg van riolering naar de Maanderheuvelds, het huidige Beatrixpark, de voorkeur verdient i.v.m. bestaande en te bouwen woningen. Een raadslid vindt het advies van de Gezondheidscommissie maar bangmakerij. Hij herinnert aan het rioleringsplan van 1914, dat *'helaas thans veel te kostbaar is'*.

In 1920 wordt een nader voorstel van de Edesche IJclub behandeld. Het blijkt dat de IJclub voor de watervoorziening een leiding heeft gelegd vanaf de watertoren tot aan de ijsbaan. Daarnaast biedt de club aan water uit de Maandersloot af te voeren naar de ijsbaan voorbij de gasfabriek. B&W volgen niet de adviezen van de commissies, maar stellen nu voor: Intrekking besluit 14 okt. 1919; gemeente betaalt als annuïteit f 120,-/ jaar tot de gemeente riolering aanlegt of anders maximaal 30 jaar, mits de IJclub het water afvoert vanuit de sloot langs de Maanderweg. Gestelde voorwaarden over openings- en sluitingstijden vervallen. De overeenkomst met de IJclub zou uiteindelijk doorlopen tot 1 januari 1933.

De ellende is nog niet voorbij

De vrees van de Gezondheidscommissie voor vervuiling lijkt terecht, want in dezelfde raadsvergadering wordt bij de rondvraag gemeld, dat het drinkwater van een woning bij de gasfabriek stinkt en ammoniak zou bevatten. Merkwaaardig genoeg zal de Gezondheidscommissie het water echter niet direct schadelijk achten. Ruim een jaar later, op 20 oktober 1921, komt het raadslid er op terug: *'Het drinkwater van de Koning is geheel verontreinigd door de ammoniak van de gasfabriek. Ik heb nog steeds geen resultaten gezien.'* In april 1922, bijna twee

jaar nadat de klacht over het drinkwater ter sprake is gebracht, stellen B&W voor om te komen tot aanleg van waterleiding naar de woning van G. de Koning nabij de gasfabriek, *'ondanks dat het scheikundig onderzoek niet met zekerheid heeft uitgemaakt dat de verontreiniging op rekening van de gasfabriek komt.'* B&W stellen dat het plaatsen van een Nortonpomp iets goedkoper is, maar ook dat het grondwater wellicht tot 25 meter diepte is vervuild. De raad gaat akkoord met de aansluiting.

Eind 1923 klagen bewoners van de Schaapsteeg over *'den hinder van den stankverspreidenden waterafvoer van de Waschinrichting Gelria'*. Een paar maanden later wordt in de raad gevraagd wanneer de demping van de Zeepsloot in behandeling zal komen. B&W delen mee dat een afweging plaats vindt tussen *'portieele rioleering of een geheel rioleeringsplan'* en dat de Zeepsloot is ontstaan in een tijd dat *'er weinig bebouwing was aan de Schaapssteeg en niet was voorzien dat de uitbreiding aan die weg en de Kolkakkerweg zo'n vlucht zou nemen. Anders ware zeker de Zeepsloot, maar b.v. ook de gasfabriek verder buiten het dorp geprojecteerd'*.

Op 11 juli 1923 komen B&W met een kredietaanvraag voor het opstellen van een rioleringsplan, maar dat krediet zal pas in 1925 worden verleend. In 1925 wordt opnieuw melding gemaakt van een vervuilde pompput bij de Schaapsteeg als gevolg van bodemvervuiling bij de gasfabriek. De toestand rond de Zeepsloot is vrijwel onhoudbaar geworden en in 1927 wordt besloten om het overtollige water af te voeren via een riool naar een sloot langs de *Hakselschee- teeg*, waarop ook het water van de Kolkakkerweg zal worden afgevoerd. Het gevolg is wel dat al in juni 1928 B&W moeten melden dat aan de Tuinderslaan 2 een welput vervuild is, welke op 13 m afstand van de sloot ligt. Het water *'is onderzocht en vanwege de teerlucht ondrinkbaar bevonden'*.-De raad besluit ook hier tot aansluiting op de waterleiding en de kosten gedurende vijf jaar te betalen. Het verzoek van de gemeente voor een gereduceerd tarief, gelijk aan de woningen aan de Maanderweg, wordt door de waterleidingmaatschappij afgewezen.

Het Maandereind heeft ondertussen weer meermalen onder water gestaan en in september 1927 wordt besloten de riolering naar de Maanderweg te verbeteren. Desondanks staat het Maandereind in 1928 weer blank en dat zal in de volgende vijftig jaar nog veel vaker gebeuren. In augustus 1930 wordt opnieuw gevraagd naar verbetering van de afvoer bij de Openbare School en het Militair Tehuis aan het Maandereind. B&W beroepen zich op overmacht, want *'Tegen den abnormalen regen van den laatste tijd is geen enkel riool bestand'*, maar er komt weer een onderzoek. Daarna wordt het stil rond het Maandereind tot het rioleringsplan eind 1931 wordt ingediend waarvan de uitvoering in 1932 van start zal gaan.

Van de Zeepsloot is men voorlopig nog niet af, want zolang het riool vanaf de Lutherse kerk aan de Maanderweg nog niet is verlengd, moet de gemeente nog lozen op het riool van Gelria. De vergoeding daarvoor werd gelijk gesteld aan de door Gelria verschuldigde rioolbelasting. Nadat de Zeepsloot is verlost van het afvalwater, wordt de plek, waar de IJclub zijn terrein heeft, aantrekkelijk. De 'Kuil' wordt in 1936 met beton bekleed en wordt daarna bekend als de 'Kanovijver', een gewild recreatiepunt dat ook wordt gebruikt tijdens de Heideweek. In de Edesche Courant van 11 september 1946 wordt zelfs de vraag gesteld of de 'Kanovijver' niet kan worden getransformeerd tot een tweede modern zwembad naast het ENKA-bad. Dat gebeurt niet, want daar wordt het bedrijf voor de fa. Bruil gebouwd, dat later in gebruik wordt

genomen als Gemeenteloods. Weer later, in de jaren negentig, zijn daar huizen gebouwd, o.a. aan de huidige Zwaluwlaan.

Amsterdamseweg en omgeving.

Aan weerszijden van de Rijksweg, nu Amsterdamseweg, lopen in 1904 nog 'open watergoten' die via 'steenen kokers' in 'Rijks Zinkputten' bij de spoorlijn uitkomen. Die plek stond bekend als de 'stankpoel'. Rijkswaterstaat meldt aan de Gezondheidscommissie dat men de Rijks Zinkput wel wil verwijderen, maar dat men zich voor de overige zaken moet wenden tot de Nederlandsche Centraal Spoorweg-Maatschappij. De commissie schrijft twee jaar later: *'De toestand van de zinkputten nabij het snijpunt van een straatweg en een spoorweg is nog slechter dan bij ons vorige bezoek aan Ede, ook daar ontwikkelde zich een onaangename stank.'*

De heer P.G. Pieters verzoekt in 1923 aan de gemeente de afvoer bij Buitenzorg te verbeteren. Besloten wordt het probleem 'commissie te maken'. Twee weken later wordt aan het verzoek voldaan. Dat alle problemen niet worden opgelost, blijkt in 1926 als een raadslid wijst op *'den onhoudbaren toestand bij den overweg nabij 'Buitenzorg' waar Zondag met den zwaren regenval de riolering niet werkte, zoodat de woning van Kapitein Dekker (nu Telefoonweg 1) onderliep'* en op 13 januari 1928 wordt gemeld dat *'het riool langs de Amsterdamsche Straatweg het land van Heerikhuizen bij Kernheim veel wateroverlast bezorgt'* en dat de weg bij de Gereformeerde Kerk weer onder water heeft gestaan.

In 1935 is de aangelegde riolering grotendeels vervangen en aangepast aan het in 1931 vastgestelde rioleringsplan. Dit gaf ook de mogelijkheid de melkfabriek Concordia op het riool aan te sluiten. Deze fabriek had vanaf haar ontstaan in 1906 het afvalwater in het bos bij de fabriek laten lopen, wat 's zomers een enorme stank veroorzaakte. Desondanks meent één raadslid dat de stank wel meevalt *'want men gaat aan de Concordialaan zelfs huizen bouwen'*. Bij het winkeltje van Bartje had men uit voorzorg tegen wateroverlast al bij de bouw een verhoogde stoep aangelegd en later zelfs een 'scheepsdrempel' gemaakt. Dat de Amsterdamseweg bij de spoorwegovergang nog steeds een kwetsbaar punt is, en daarmee ook voor de Notaris Fischerstraat, bleek nog in 2002.

Molenstraat

Ook de Molensteeg, een geul tussen twee zandruggen, is altijd een 'uitvalsweg' geweest voor het water komende uit het noordelijk deel van het dorp. Ter verbetering van de waterafvoer is in 1910 besloten een strook grond te huren voor de aanleg van een greppel. Die overeenkomst met mej. G. van de Craats, eigenaresse van de Concordiamolen, is in 1920 voor nog eens 10 jaar verlengd. Aan de andere zijde van de weg is vanaf 1916 voor 10 jaar grond gehuurd en ook deze overeenkomst is later opnieuw met 10 jaar verlengd. Toch is de afvoer bij hevige regen slecht gebleven. Stankklachten en verontreiniging van drinkwaterputten, zoals bij de Zeepsloot, staan voor deze buurt echter nergens vermeld. Dat de Molenstraat bij hevige regen nog steeds één van de belangrijkste afvoeren is, werd nogmaals bewezen in 2002 toen grote delen blank stonden.

Kolkakkerweg

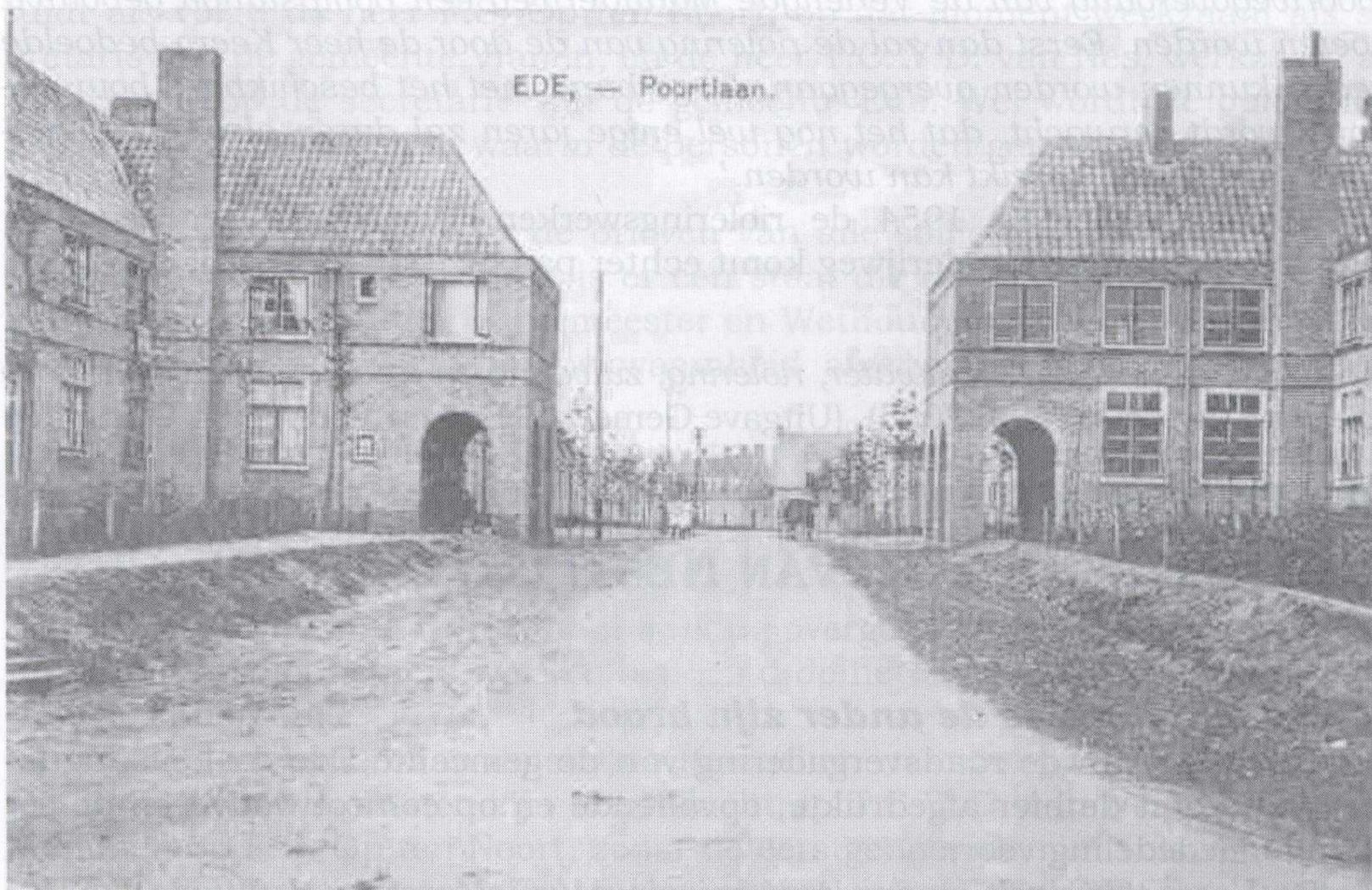
In het begin van de jaren twintig gaat de woningbouwvereniging 'Patri-

monium' 52 woningen bouwen tussen de Maanderweg en de Kolkakkerweg. De woningbouwvereniging 'Ede' bouwt daar 28 woningen. Riolering is niet in het plan opgenomen en de toiletten worden aangesloten op beerputten. In 1930 wordt een verzoek tot verbetering van de waterafvoer afgewezen vanwege de hoge kosten. Benodigd zou zijn een riool Ø 60 cm tot aan de Spindersteeg en *'vergunning van de polder 'Maanen en Veldhuizen' voor loozing van dit riool in den polder'*. Men zal echter wel wat sloten verbreden langs de *Hakselschesteeg* en verderop. Uiteindelijk is de waterafvoer in 1935 verbeterd, maar het duurt tot 1937 alvorens 49 percelen worden aangesloten op de riolering die tot dat moment op zes beerputten loosden.

Ede-Zuid

Het gebied van Ede-Zuid ligt ver van het dorp en heeft een eigen natuurlijke afwatering in de richting zuidwest.

Op 10 december 1914 wordt in de raad behandeld het ingekomen *'adres'* van A.C. van Riel te Amsterdam waarin hij verzoekt *'om voorziening afvoer van huiswater zijner perceelen in het Maanderpark te Ede'*. Het gaat om de in 1907 gebouwde huizen aan de Parkweg. Omdat er geen riolering in de buurt ligt, en de kosten daarom voor de gemeente zeer hoog zijn, wordt het verzoek afgewezen. Er wordt in 1920 ook geen rekening gehouden met riolering voor de 330 geplande woningen van de woningbouwvereniging 'Vooruit', de ENKA-wijk in Maanen. De toiletten van twee woningen worden telkens op één beerput aangesloten. Eind 1926 wordt het verzoek van de bewoners van het Oranjepark voor verbetering van de *'waterloozing'* van de wegen voor *'prae-advies gerenvoeyerd'*. De winkeliers aan de noordzijde van de Parkweg hebben zodanige wateroverlast, dat zij *'soms met een polsstok moeten thuiskomen'*.

Ook de afwatering bij de huizen aan het Poortplein is bij regen een voortdurende bron van ergernis en 'Vooruit' klaagt *veelvuldig*. Het in 1925 gemaakte *'zinkgat'* werkt niet meer. Uiteindelijk stellen B&W begin 1929 voor om

350 m riool aan te leggen in de Kerkweg en de Bovenbuurtweg en lozing in een sloot. Zinkputten mogen echter niet worden aangesloten, want dat zal vervuiling van de sloot veroorzaken. Op Oudejaarsdag 1929 dienen B&W het oude voorstel weer in. Raadsleden zien de noodzaak in, maar vragen of het niet goedkoper kan met open goten. Zij vinden de aanleg ook niet redelijk t.o.v. de mensen in het dorp die ook veel last hebben. Weer wordt het voorstel aangehouden.

Hetzelfde gebeurt in 1931 en 1933. B&W hebben er begrip voor en stellen 'dat het niet aangaat een dergelijke uitgaaf te voteeren, teneinde het waterbezwaar in een buitenwijk van Ede weg te nemen, zoolang de kom van het dorp van dat bezwaar niet verlost wordt'. Bovendien is het riool alleen voor regenwater en dan zijn er ook geen inkomsten of rioolrechten te verwachten. In hetzelfde jaar worden burgers die rioolwater over het trottoir laten lopen geverbaliiseerd, maar door de kantonrechter vrij gesproken wegens het ontbreken van riolering.

In een raadsverslag uit 1949 kunnen we lezen: *'De Heer KEERN breekt een lans voor de toestand in het nieuwe deel van de woningbouw ten westen van de Kerkweg. De faecalien borrelen naast de huizen uit de grond, zodat het met de meeste mogelijke spoed aanbrengen der riolering zeer urgent is.'* Het antwoord van B&W geeft de na-oorlogse problemen weer t.a.v. het verkrijgen van bouwmaterialen. *'Deze aangelegenheid heeft onze aandacht, aangezien ook wij van mening zijn, dat de toestand onhoudbaar is. Een plan voor verbetering is aanwezig. De uitvoering moet echter wachten, omdat geen voldoende bouwvolume verkregen kan worden. In 1949 werd een bouwvolume aangevraagd voor het leggen van een hoofdriool van de Klaphekweg tot de Spoorstraat; deze aanvraag werd toegestaan. De aanvraag voor de riolering van de Klaphekweg werd evenwel geweigerd. Vervolgens zal ten zuiden van de Spoorwegovergang van de Verlengde Maanderweg een pompstation gebouwd moeten worden. Eerst dan zal de riolering van de door de heer Keern bedoelde wegen kunnen worden overgegaan. In verband met het beschikbare bouwvolume, wordt verwacht, dat het nog wel enige jaren zal duren alvorens de gewenste oplossing bereikt kan worden.'*

Uiteindelijk worden in 1954 de rioleringswerken uitgevoerd. Het bedoelde pompstation aan de Zanderijweg komt echter pas in 1956 in bedrijf.

Bron:

Lohuizen, Kees van, 'Afvalwater, riolering, zuivering en afwatering van het dorp Ede in de 20e eeuw' (z.p. 2005). (Uitgave Gemeente Ede en Vereniging Oud Ede)

DE HECTISCHE AMBTSPERIODE VAN GEMEENTESECRETARIS T.C.W.D. VAN NES (1870-1907)

Frans van Oort

De één zijn dood is de ander zijn brood

In het verslag van de raadsvergadering van de gemeente Ede d.d. 31 augustus 1880 komt de hier afgedrukte, opvallende en op een rouwadvertentie gelijkende mededeling voor.

'De Voorzitter deelt mede: Eene missieve van Mevrouw de Wed. J.C. ten Cate geb. van der Meulen waarbij zij aan den Raad kennis geeft van het overlijden van haren echtgenoot den Heer J.C. ten Cate in leven secretaris dezer gemeente herdenkt de vele diensten door dien trouwen en bekwamen ambtenaar aan de gemeente bewezen en stelt voor die kennisgeving met een brief

van rouwbeklag te beantwoorden welk voorstel met algemene stemmen wordt aangenomen.'

Na deze treurige tijding wordt in dezelfde vergadering het besluit genomen de waarneming van het secretariaat te laten verzorgen door de burgemeester, de heer H.A.A.W. van Borssele.

Procedure en benoeming

Artikel 93 van de Gemeentewet geeft aan dat de benoeming van de gemeentesecretaris is opgedragen aan de Raad. De procedure gaat als volgt: Burgemeester en Wethouders bereiden een voordracht voor van naar huns inziens twee geschikte personen en leggen deze aan de Raad voor, die een beslissing dient te nemen.

Al in de vergadering van 22 september 1880 (na ruim 3 weken) is deze benoeming aan de orde. De voordracht van Burgemeester en Wethouders luidt als volgt: de heer F.S. Op ten Noort, op dat moment werkzaam als secretaris van de gemeente Vianen, en de heer T.C.W.D. van Nes, werkzaam als ambtenaar op de secretarie van de gemeente Ede. Wel wordt de opmerking geplaatst dat de volgorde waarin de personen worden genoemd, door loting is verkregen.

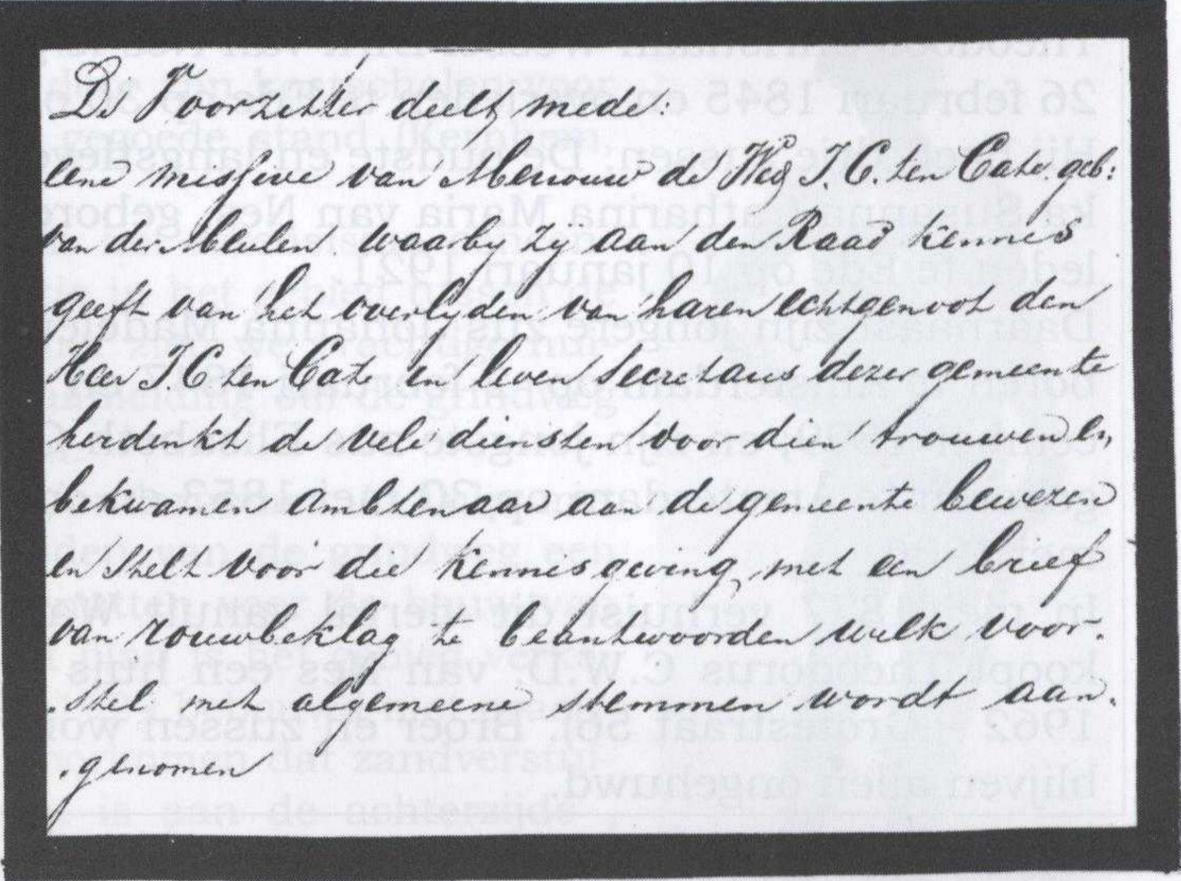
Ter inzage liggen verder de brieven van alle sollicitanten, aangevuld met de bijbehorende stukken. Ook is er een staat die de bekwaamheid weergeeft van alle elf sollicitanten. Burgemeester en Wethouders hebben op hun uitnodiging allen een proeve van bekwaamheid afgenomen, aangevuld met een schriftelijk werk.

Na deze mededeling stelt de voorzitter voor om de vergadering een paar uur te schorsen teneinde een ieder in de gelegenheid te stellen inzage te nemen van de overgelegde bescheiden en om inlichtingen in te winnen. Aldus wordt besloten.

Na de heropening wordt tot stemming overgegaan. Dit geschiedt schriftelijk en tot stemopnemers worden benoemd de heren Van Wassenaer Prins en Van Steenberg.

Alle leden nemen aan de stemming deel en na opening van de stembriefjes blijkt dat 10 stemmen zijn uitgebracht op T.C.W.D. van Nes uit Ede en 4 stemmen op F.C. Op ten Noort, zodat de eerstgenoemde met volstrekte meerderheid van stemmen tot nieuwe gemeentesecretaris van Ede is verkozen en in functie zal treden op de dag van zijn beëdiging.

In de vergadering van 30 september 1880 is het zover. De voorzitter benoemt een commissie bestaande uit de heren Jochemsen en Wilbrink om de

De Voorzitter deelt mede:
lenis misfene van Abenouid de Heij J.C. ten Cate, geb.
van der Bluten. waaby zij aan den Raad kennis
geeft van het overlijden van haren echtgenoot den
Heer J.C. ten Cate en leuen secretaris dezer gemeente
herdenkt de vele diensten door dien' vrouwen l.,
bekwaamen Ambtenaar aan de gemeente beweren
en stelt voor die kennisgeving, met een brief
van rouwbeklag te beantwoorden welk voor-
stel met algemeene stemmen wordt aangenomen

nieuw benoemde secretaris binnen te geleiden, die daarna door de voorzitter wordt beëdigd.

Deze wenst hem geluk met zijn benoeming, waarna de secretaris de Raad bedankt voor het in hem gestelde vertrouwen en de hoop uitspreekt dit vertrouwen 'waardig' te maken.

Theodoor Christiaan Wessel Dirk van Nes is geboren te Amsterdam op 26 februari 1845 en overleden te Ede op 30 oktober 1907.

Hij heeft drie zussen. De oudste en langstlevende is Christina Frederika Susanna Catharina Maria van Nes, geboren te Amsterdam en overleden te Ede op 10 januari 1921.

Daarnaast zijn jongere zus Johanna Madelena Elisabeth van Nes, geboren te Amsterdam op 2 februari 1847 en overleden te Ede op 8 december 1899; en zijn jongste zus Elisabeth Gerharda Helena van Nes, geboren te Amsterdam op 30 mei 1853 en ook overleden te Ede op 11 mei 1906.

In mei 1877 verhuist dit viertal vanuit Wageningen naar Ede. Hier koopt Theodorus C.W.D. van Nes een huis aan het Dorp 311 (sinds 1962 – Grotestraat 56). Broer en zussen wonen op hetzelfde adres en blijven allen ongehuwd.

Ede ontwaakt; van isolement naar groei

Bij het aantreden van gemeentesecretaris Van Nes zien we dat Ede volop in de belangstelling staat en een grote ontwikkeling doormaakt. Dat is een aantal decennia daarvoor wel anders geweest.

In die periode verkeerde Ede nog altijd in een isolement. Er was weinig handel en de infrastructuur was ver beneden peil. De verbindingen met de omliggende dorpen en de gebieden daarbuiten bestonden uit slechte, ja zelfs beruchte, zandwegen.

Hierin komt wel enige verbetering door het besluit van koning Willem I in 1821 om straatwegen tussen de provinciehoofdsteden aan te leggen. Hierdoor komt Ede te liggen aan de straatweg van Arnhem via Amersfoort naar Amsterdam (1828)

Nadeel is echter dat de weg dwars door het dorp word aangelegd. Omdat het Edese Bos als leen van Kernhem een barrière vormt, loopt de verbinding niet via de Oude Arnhemseweg maar over de Paasberg richting Grotestraat en Amsterdamseweg.

Een nog ingrijpender aansluiting met de buitenwereld ontstaat met de aanleg van de Rijnspoorweg in 1845 ten zuiden van Ede. Deze spoorlijn geeft Amsterdam een goede verbinding met het achterland (Keulen). Om strategische redenen wordt gekozen voor een spoorlijn over het Veluwe-massief en niet langs de Rijn. Het spoor grenst niet direct aan het dorp Ede, maar loopt op enige afstand van de kern. Daar doorsnijdt het spoor de oude verbindingsweg naar Bennekom. Ter plaatse van die doorsnijding wordt het station gebouwd.

Gemeentesecretaris Van Nes spil in de Edese ontwikkeling

Door de betere ontsluiting komen de eerste forensen en toeristen naar Ede. De aantrekkelijkheid om hier te wonen of te verkeren wordt vooral veroorzaakt door de nabijheid van de prachtige natuur. In die tijd zien we ook het aantal pensions flink toenemen.

Een andere graadmeter is de gestage uitbreiding van het aantal winkelvevestigingen. Daarnaast geniet Ede landelijke bekendheid door zijn kostscholen voor jongens en meisjes uit de gegoede stand (Kernhem, Brouwershoeve).

De groei als gevolg van het forensisme concentreert zich in eerste instantie in het gebied tussen de kern Ede en het station. Hier zien we prachtige huizen verrijzen. Dit is mede aanleiding om de grindweg naar Bennekom te bestraten.

In 1874 komt bouwer/ondernemer J. Tulp met een plan om aan beide zijden van de grindweg een strook van 70 meter te benutten voor de bouw van woningen. Op basis van dit plan is het gebied verkaveld en in de periode 1880-1929 bebouwd met prachtige buitenhuizen. Om te voorkomen dat zandverstuivingen de tuinen vernielen is aan de achterzijde, grenzend aan het Maanderzand, een strook grond ingeplant met bomen met aan de tuinkant een pad (het huidige Zwarte Laantje).

Bronzen beeldje, de 'arbeid' symboliserend (zie pag. 18)

De verbindingen worden verder beter door de komst van het spoor naar Barneveld in 1902 (Kippenlijn). De baan komt vlak langs de kern Ede te lopen, waar ook een station wordt aangelegd.

De nabijheid van de Veluwe en de aanwezigheid van de spoorbanen zijn voor het leger reden om zich in Ede te vestigen. Ten oosten van de kern komen in 1906 de infanteriekazerne en in 1908 de artilleriekazerne tot stand. Door de komst van deze complexen wordt de directe relatie met de Veluwe tussen de kern Ede en de oostzijde verbroken.

Ook zien we in die periode de oprichting van zowel een gas- als een waterleidingmaatschappij.

De komst van forensen gaat gestaag door met als gevolg de bouw van villa's aan de Bennekomseweg ten zuiden van het spoor Arnhem-Utrecht. Hier verschijnt het Oranjepark

In de regio zien we ook de dorpen Bennekom en Lunteren meeprofiteren van al deze positieve ontwikkelingen.

Als gemeentesecretaris moet je wel van goede huize komen om in al deze plannen en vernieuwingen structuur aan te brengen, te begeleiden en naar een goed einde te loodsen.

Raad schenkt aandacht aan 25-jarig jubileum

Op 30 september 1905 is het 25 jaar geleden dat de heer Van Nes als gemeentesecretaris is beëdigd. Natuurlijk is dit een reden om hem eens in het zonnetje te zetten.

Als de openbare vergadering is afgelopen en de heer Van Nes de raadzaal al heeft verlaten, verzoekt de voorzitter, burgemeester Lawick van Pabst, aan de heren M.A. Insinger en W. van Veldhuizen om de heer Van Nes weer binnen te leiden. Vanaf dat moment is hij middelpunt van de belangstelling. De voorzitter wenst de heer Van Nes dan ook geluk met deze dag waarop door hem wordt herdacht dat hij 25 jaar geleden het ambt van secretaris van deze gemeente heeft aanvaard.

De burgemeester spreekt de wens uit dat het de Almachtige moge behagen de heer Van Nes nog vele jaren te sparen en dat hij zijn ambt tot heil van de gemeente nog vele jaren mag blijven vervullen.

De oudste wethouder, de heer Wilbrink, biedt daarna de jubilaris namens de Raad, de ambtenaren van de secretarie, de gemeente-ontvanger en de gemeente-architect een geschenk aan in de vorm van een bronzen beeld op marmeren voet, voorstellende 'De Arbeid'.

Daarna bedankt de heer Van Nes voor het hem aangeboden geschenk en laat in een uitvoerige rede zijn 25 jarige arbeid in deze gemeente de revue passeren. Tenslotte *'beveelt hij zich in de welwillendheid van de Raad en de gemeenteambtenaren aan'*.

Ook de burgerij laat zich niet onbetuigd

Na afloop van het officiële gedeelte in het gemeentehuis aan de Notaris Fischerstraat, waarbij het de jubilaris niet heeft ontbroken aan *'wilverdiende blijken van waardering, achting en toegenegenheid'*, vertrok het gehele gezelschap in optocht naar het nabijgelegen hotel Buitenzorg. Hier werd de heer Van Nes in een prachtig versierde zaal ontvangen.

Verantwoordelijk hiervoor was een 36-koppige commissie van burgers die de afgelopen periode in de weer was geweest om van deze bijeenkomst een echt feest te maken. Zo wapperden van vele woningen de vlaggen. Door de vele milde bijdragen van de ingezetenen was de commissie in staat voor de jubilaris een prachtig tegeltableau uit de fabriek Rozenburg aan te kopen.

De voorzitter van de commissie, de heer J.G. van der Meulen, hield een toespraak en overhandigde dit cadeau aan de heer Van Nes.

De voorstellingen op het tableau stellen het oude en het voor enkele jaren nieuw gebouwde gemeentehuis voor, met het gemeentewapen in het midden en onderaan een vererende tekst.

Ook vanuit Bennekom verscheen een commissie die de jubilaris namens de ingezetenen van dat dorp hun gelukwensen kwam overbrengen. Dit ging gepaard met het aanbieden van een kostbare zilveren presenteerblad met inscriptie.

Zoals was te verwachten maakten vele ingezetenen en mensen van elders gebruik van de aangeboden receptie in hotel Buitenzorg om de jubilaris te complimenteren.

Als bewijs dat hij ook als buurman geliefd was, prijkte voor zijn woning een 'nette' versiering met het opschrift: *'Hulde van de bureu. Moge het de heer Van Nes gegeven worden nog vele jaren ten nutte van onze gemeente werkzaam te zijn'*.

In aansluiting op dit relaas worden alle wetenswaardigheden rond het unieke tegeltableau in een apart artikel verteld. De auteur is Johan Kamermans, conservator van het Nederlandse Tegelmuseum te Otterlo.

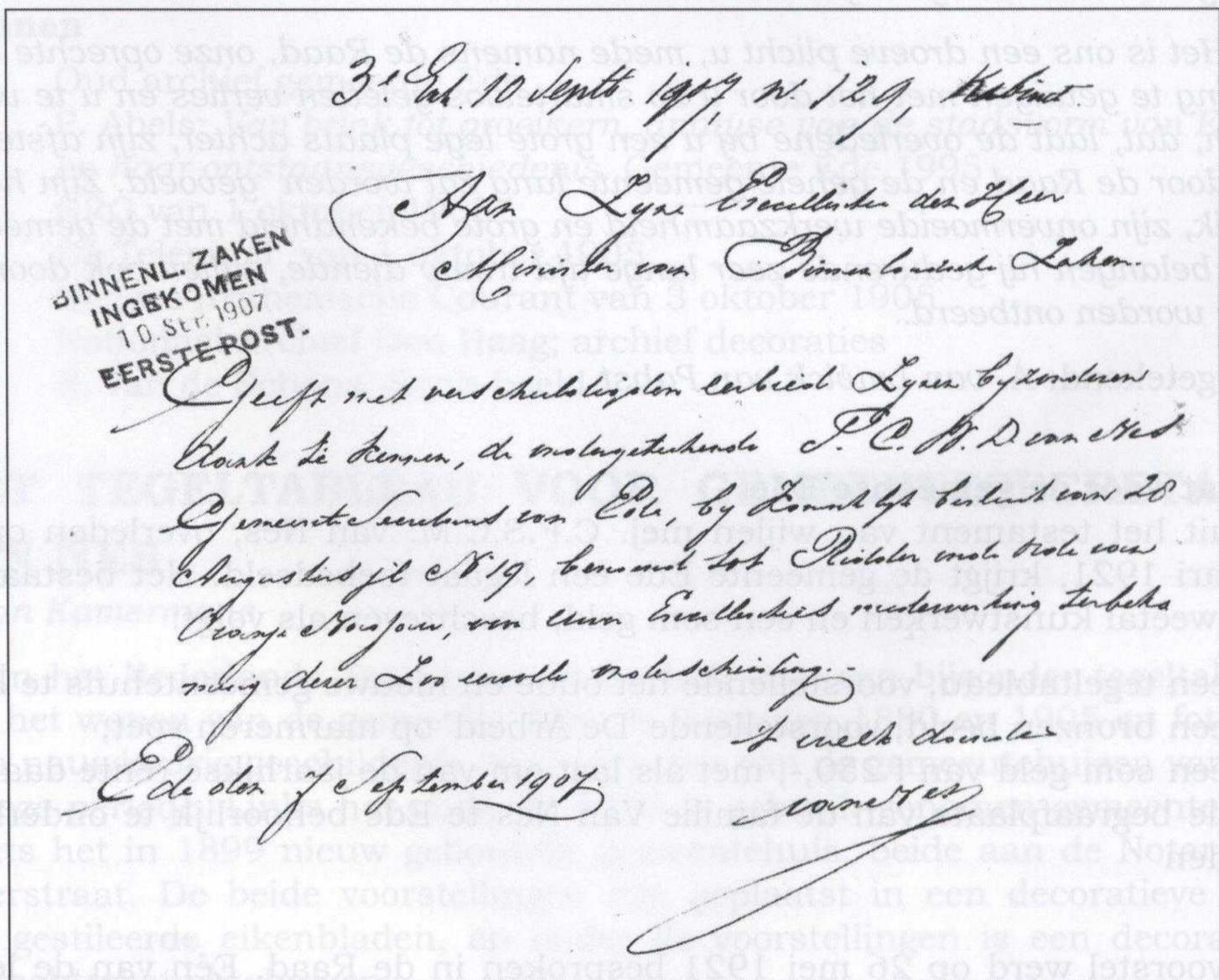
Een lintje gevolgd door een nare tijding

Het is inmiddels 1906. Voor de gemeente een reden om hem nog eenmaal in het zonnetje te zetten. In alle stilte wordt voor hem een lintje aangevraagd, maar bij de jaarlijkse lintjesregen komt hij niet voor.

Een hernieuwde poging volgt een jaar later. Op de lijst van aanmeldingen voor decoraties aan het Kabinet (d.d. 28 mei 1907 nr. 78) verzoekt de Commissaris van de Koningin in de Provincie Gelderland om te benoemen tot Ridder in de Orde van Oranje Nassau, de heer T.C.W.D. van Nes, die *'al meer dan 26 jaren secretaris is van de aanzienlijke gemeente Ede'*.

Fijntjes wordt vermeld dat de heer Van Nes ook bij zijn kabinetsschrijven van 12 mei 1906 nr. 87 al was aanbevolen op dezelfde gronden. Waarschijnlijk is er nooit een terugkoppeling geweest.

Maar deze keer zal het positief uitpakken. Op de lijst van 57 uitverkorenen voor geheel Nederland komt de heer Van Nes voor. Deze personen worden door de Minister van Binnenlandse Zaken voorgedragen aan Koningin

Bedankbriefje van de heer Van Nes aan de Minister van Binnenlandse Zaken.

Wilhelmina, die op 28 augustus 1907 haar handtekening plaatst. Op of rond 31 augustus – verjaardag van de koningin – is het lintje door de burgemeester opgespeld.

In de vergadering van eind september 1907 wordt de secretaris gelukgewenst met de hem geschonken onderscheiding.

Maar kort daarna, in de raadsvergadering van 30 oktober 1907, vervult de voorzitter de treurige plicht om de vergadering te moeten mededelen dat die nacht de heer Van Nes aan de gemeente door de dood is ontvallen. Hij is 27 jaar secretaris van onze gemeente geweest. Zijn uitnemende werkzaamheid en veelomvattende kennis van gemeentezaken worden door de voorzitter in hartelijke en gevoelvolle woorden herdacht. Hij twijfelt niet of het bericht van het heengaan van hem, wiens plaats moeilijk zal zijn op te vullen, zal door de vergadering met ontroering zijn vernomen.

Condoleancebrief naar overgebleven zuster

Op 2 november hebben Burgemeester en Wethouders namens de Raad haar deelneming betuigd door het zenden van deze condoleancebrief.

Aan mej. C.F.S.C.M. van Nes te Ede,

Met oprechte deelneming namen wij kennis van het overlijden van uw broer, de heer T.C.W.D. van Nes, in leven secretaris dezer gemeente. Liet de gezondheidstoestand van de overledene in de laatste dagen van zijn leven niet toe zijn ambtsbezigheden in het belang van de gemeente met zijn gewone voorbeeldige ijver te vervullen, wij hadden toch zeer gehoopt de heer Van Nes, weer enigszins op krachten te zien komen en zijn ambt als secretaris op de hem gewone waardige wijze te zien waarnemen.

Het is ons een droeve plicht u, mede namens de Raad, onze oprechte deelneming te getuigen met het door u zo smarteloos geleden verlies en u te verzekeren, dat, laat de overledene bij u een grote lege plaats achter, zijn afsterven ook door de Raad en de gehele gemeente lang zal worden gevoeld. Zijn heldere blik, zijn onvermoeide werkzaamheid en grote bekendheid met de gemeente, wier belangen hij gedurende zeer lange tijd trouw diende, zullen ook door ons node worden ontbeerd.

Was getekend: A. van Lawick van Pabst

Legaat voor de gemeente Ede

Vanuit het testament van wijlen mej. C.F.S.C.M. van Nes, overleden op 16 januari 1921, krijgt de gemeente Ede een legaat toebedeeld. Het bestaat uit een tweetal kunstwerken en een som geld, beschreven als volgt:

- een tegeltableau, voorstellende het oude en nieuwe gemeentehuis te Ede;
- een bronzen beeld, voorstellende 'De Arbeid' op marmeren voet;
- een som geld van f 250,-, met als last om van de jaarlijkse rente daarvan de begraafplaats van de familie Van Nes te Ede behoorlijk te onderhouden

Dit voorstel werd op 26 mei 1921 besproken in de Raad. Eén van de leden wil hierover wel enige inlichtingen hebben. Hij vraagt: Als wij dit legaat aanvaarden, zullen wij dit graf geregeld moeten onderhouden. Een som van f

250,- à 5% rente geeft slechts f 12,50. Denkt u dat dit voldoende zal zijn? En hebben de andere voorwerpen zoveel kunstwaarde?

De voorzitter antwoordt dat we hier niet met een gewoon rekensommetje te maken hebben. Gewoon rekenende zullen we misschien wel tekort komen. Hier gaat het echter ook niet om een willekeurig graf, maar over het graf van een verdienstelijke ambtenaar die gedurende vele jaren als gemeentesecretaris veel voor de gemeente betekende.

Dit was bij de vraagsteller niet bekend waarna met algemene stemmen in overeenstemming met het voorstel van Burgemeester en Wethouders wordt besloten.

Foto graf Van Nes (F.G.van Oort)

Na wat zoekwerk is het graf van de familie Van Nes op de oude begraafplaats van Ede teruggevonden. Afgescheiden door een ijzeren hekwerk liggen daar de broer en de drie zussen Van Nes begraven. Na al die jaren ziet het graf er goed onderhouden uit, echter één grafsteen met twee namen ontbreekt. Jammer genoeg was ook in het archief van de begraafplaats daarover niets meer terug te vinden.

Bronnen

- Oud archief gemeente Ede
- P. Abels: *Van brink tot groeikern, analyse van de stadsvorm van Ede en haar ontstaansgeschiedenis*. Gemeente Ede 1995
- NRC van 1 oktober 1905
- De Telegraaf van 1 oktober 1905
- Nieuwe Arnhemsche Courant van 3 oktober 1905
- Nationaal Archief Den Haag; archief decoraties
- R. van de Schans; foto's beeld

HET TEGELTABLEAU VOOR GEMEENTESECRETARIS VAN NES

Johan Kamermans

In het Nederlands Tegelmuseum bevindt zich een bijzonder tegeltableau met het wapen van de gemeente Ede, de jaartallen 1880 en 1905 en fotografisch nauwkeurig geschilderde voorstellingen van de gemeentehuizen van Ede in deze periode. Links het oude, in 1864 in gebruik genomen gemeentehuis, rechts het in 1899 nieuw gebouwde gemeentehuis, beide aan de Notaris Fischerstraat. De beide voorstellingen zijn geplaatst in een decoratieve rand met gestileerde eikenbladen, en onder de voorstellingen is een decoratieve opdrachttekst geschreven:

In het artikel van Frans van Oort in ditzelfde nummer wordt ingegaan op de grote betekenis die de heer Van Nes had voor de ontwikkeling van Ede,

waardoor hem dit monumentale geschenk werd aangeboden. In het onderstaande wordt ingegaan op de totstandkoming van dit indrukwekkende werk door de vooraanstaande Haagse plateelbakkerij Rozenburg.

Het ontstaan van het tegeltableau dat de heer van Nes krijgt bij zijn jubileum is bijzonder goed gedocumenteerd, omdat de archieven van de Haagse plateelbakkerij Rozenburg vrij volledig bewaard zijn gebleven. De mappen met inkomende correspondentie bevatten veertien brieven en negen briefkaarten van de voorzitter en de vice-voorzitter van de jubileumcommissie uit Ede, terwijl de correspondentieboeken met doorslagen 25 brieven van Rozenburg aan hen bevatten. Tevens zijn er de werkorderboeken van de schilderafdeling, de werkboekjes van de afzonderlijke plateelschilders, ovenboeken en facturen, die het mogelijk maken de voortgang van de productie tot op de dag te volgen.

'Aan T.C.W.D. van Nes, secretaris der gemeente Ede, is deze tegelschilderij, door inwoners en oud-inwoners van het dorp Ede, alsmede door oud-leerlingen van den jubilaris, bij gelegenheid zijner 25-jarige ambtsvervulling aangeboden op 20 september 1905'.

Nederlandse art nouveau keramiek

De Nederlandse keramische industrie kent een uitbarsting van nieuwe creativiteit in de jaren vanaf 1895, als er in een paar jaar tijd in tal van plaatsen (vooral in Gouda, Utrecht, Amsterdam, Purmerend en Hilversum) nieuwe fabriekjes worden opgericht die artistiek aardewerk gaan produceren. Inspiratiebron vormen de Porceleyne Fles, een eeuwenoude Delftse plateelbakkerij die zich vanaf 1877 succesvol moderniseert door moderne, Engelse technieken over te nemen om de traditie van het Delfts blauw nieuw leven in te blazen, en Rozenburg, opgericht in Den Haag in 1883 door Wilhelm Wolff Freiherr von Gudenberg. Vooral de ontwerpen van de eigenzinnige architect-

ontwerper Colenbrander, die in de eerste jaren tot ongekend vernieuwende, abstract-grillige decoraties komt, bezorgen de vroege producten van Rozenburg tot op heden een grote naam.

Zakelijk succes blijft echter uit en na een aantal moeizame jaren weet pas J. Jurriaan Kok, die directeur wordt in 1895, het bedrijf eindelijk rendabel te krijgen. Zijn grootste succes is de introductie van het zogenaamde 'eierschaalporselein', dat gepresenteerd wordt op de wereldtentoonstelling van Parijs in 1900. De jonge koningin Wilhelmina verleent dat jaar het predicaat

T. C. D. W. van Nes.

'Koninklijk' aan het bedrijf dat zo'n gewaagd en kostbaar product op de markt durft te brengen. Het is een exclusief product waarmee men zich richt op een internationale elite, voor wie niets verfijnd genoeg kan zijn.

In deze jaren ontstaat het genre van het jubileumtableau, een tegeltableau dat geschonken wordt bij het jubileum van een bedrijf of directeur. Vaste elementen zijn een vererende opdrachttekst in mooie letters met naam van de jubilaris en jaartallen, in een decoratieve omlijsting in de nieuwe stijl van de art nouveau. Centraal staan meestal één of meer fotografisch nauwkeurig geschilderde voorstellingen van bedrijfsgebouwen en kantoren, waarin de meest getalenteerde plateelschilders hun vakmanschap tot op grote hoogte konden uitleven. Er zijn tal van varianten op dit stramien denkbaar, met geschilderde por-

retten, allegorische figuren, wapens of bedrijfsproducten, en in de loop van vooral de jaren 1920 worden dit soort tableaus steeds overdadiger. Rond 1905 is het genre van het jubileumtableau echter erg nieuw.

Bestelling van een tegeltableau voor Van Nes

Op 18 mei 1905 stuurt de heer Th. Menger, boekhandelaar in Ede, een brief naar Rozenburg omdat hij graag inlichtingen wil ontvangen over het maken van een 'tegel' naar een foto. *'Men wendde zich namelijk heden tot mij om eenige inlichting. Eene commissie stelt zich voor, een tegel te laten maken voor een jubilé, doch zou men gaarne een wijze van uitvoering zien, zoomede een prijsopgave.'* Menger wil daarom graag enkele foto's van voorbeelden zien, evenals prijsopgaven voor verschillende maten en een indicatie van de leveringstijd. *'Ook dit laatste zou ik gaarne vernemen, opdat men, zoo men besluiten mocht tot een tegel, men spoed maake en niet het jubilé gevierd wordt en de tegel niet aanwezig is.'* De brief eindigt met de vraag: *'Mede zal ik gaarne vernemen welke provisie u mij kunt toestaan bij eventuele opdracht.'*

Per kerende post antwoordt directeur J. Jurriaan Kok: *'Mijnheer! Aangenaam was het ons uw geëerd schrijven te ontvangen. Wij hebben natuurlijk tal van huldeblijken gemaakt, doch daarvan zijn niet altijd photo's gemaakt. Ingesloten zenden wij u een afdruk van een tegel die voor enige weken is afgeleverd. [...] Het beste is dat u ons schrijft voor [...] waarvoor het huldeblijk dient, en eventueel [...] foto die gereproduceerd moet worden erbij. Wij maken dan geheel kosteloos een ontwerp in enkele dagen en dan is het veel gemakkelijker de bestelling te ontvangen. Als u er dan bij zoudt willen schrij-*

ven hoeveel men voor het huldeblijk over heeft, dan kunnen wij het geheel maken naar dien prijs. Een leveringstijd van minstens 6 weken is gewenscht, maar moet het moeten, dan 4 weken; hoe meer tijd wij eraan besteden kunnen des te beter.' De brief eindigt met de mededeling: 'Uwe provisie bedraagt 20%.' Jurriaan Kok heeft goed door dat er geen beter belang bestaat dan eigenbelang, en dat hij met een royale provisie de heer Menger tot grote inzet zal kunnen bewegen.

Toch blijft het na dit antwoord enige tijd stil. Na bijna tweeënhalve week stuurt Jurriaan Kok een brief naar Ede waarin hij eraan herinnert dat hij nog geen reactie heeft gekregen en zich afvraagt of er al 'iets naders' is te vernemen. Bovendien zou hij graag de toegestuurde foto terugkrijgen. Menger stuurt hem de volgende dag de gevraagde foto terug en legt uit: 'Daar het jubilé later is dan men aanvankelijk dacht, heeft zich nog niet bepaald eene commissie gevormd, zoodat ik u ook nog niets naders kan mededeelen. Wat in het vat zit verzuurd niet, ik vlei mij dus alsnog nader op deze zaak te kunnen terugkomen. Mocht men algemeen sympathie voor iets dergelijks hebben, dan stel ik voor dat een paar afgevaardigden u zullen komen bezoeken.'

Jurriaan Kok laat dit niet zo makkelijk los en vraagt weer per kerende post dat hij toch vast de nodige gegevens wil krijgen. 'Dan maken wij u een teekening en dan kunt u de commissie iets voorleggen. Dan is er meerder kans van slagen. Die teekening kost niets en wij kunnen u in alle opzichten de strengste discretie verzekeren, terwijl u u tot niets verbindt.'

Op 13 juni stuurt Menger eerst een briefkaart om te laten weten dat meer informatie waarschijnlijk morgen komt, en dan diezelfde dag nog een brief met meer achtergronden. Hij legt uit dat het om het jubileum van de gemeentesecretaris gaat, dat waarschijnlijk op 30 september ('mogelijk is dit niet de juiste datum') gevierd zal worden. 'Er zal zich een commissie vormen om gelden bijeen te brengen. Er werd dan een paar keer het idee aan de hand gedaan voor een plateau Rozenburg voorstellende b.v. het oude gemeentehuis met het nieuwe of het oude alleen. Een goede photo of teekening heb ik nog niet kunnen bemachtigen. Op de photo hierbij gaande vindt u links waar die menschen staan het oude gemeentehuis. Mogelijk zoudt u beide in uw ontwerp kunnen opnemen.

Het huldeblijk zal eerstens aangeboden worden door Edes ingezetenen, verder door oud-inwoners, zoomede door jongelingen¹ die hunne opleiding bij ZEd genoten hebben.

Het totaalbedrag zal naar ik vermoed f 300,- à f 400,- zijn.

Daar er nu eenige vorm aan de zaak gegeven wordt, zal eene spoedige toezending mij aangenaam zijn, en kan ik voor de eerste vergadering de voorzitter er mede in kennis stellen.'

Met deze gegevens gaat D. de Ruiter, chef van de schilderafdeling aan de slag. Na twee weken kan er een 'voorlopige schets' naar Menger gestuurd worden. 'Deze moet later opnieuw worden gemaakt met betere gegevens, die wij van u zullen ontvangen. De prijs zal ongeveer f 360,- bedragen, waarbij ook de lijst is inbegrepen.' Als er weer na tweeënhalve week geen reactie is wordt er vanuit Rozenburg nog een herinnering gestuurd. Menger laat geruststellend weten: 'U kunt de zaak gerust aan mij overlaten, en zal ik u direct in kennis stellen, zoodra iets naders bekend is. Ook zeer tot mijn teleurstelling zit er geen schot in, doch wellicht is er volgende week vergadering. Aan een paar

¹ stagiaires

leden liet ik het ontwerp [...] en viel wel in de smaak; de geevers zullen de doorslag moeten geven.'

Op woensdag 19 juli kondigt Menger aan dat de hoofdcommissie op vrijdagavond voor het eerst bijeen zal komen, 'daarna vergadering met nog eenige ingezetenen om daarna de gelden bij elkaar te scharrelen.' Hij heeft nog wat aanvullende vragen, over het formaat van het tableau en de tijd die nodig is om het geheel te maken. En een week later kan Menger laten weten dat het idee voor een tableau is aangenomen en dat het nu alleen nog van de geevers afhangt, 'doch ik vermoed wel dat u een opdracht kunt tegemoet zien en zullen een paar afgevaardigden wel ten uwent komen, mogelijk dat ik ook tot die luidjes behoor. Zooals ik u schreef blijft u mij beschouwen als gewoon particulier en wordt de provisie later na afrekening wel met mij verrekend.'

Op vrijdag 4 augustus is er voor het eerst een brief van de voorzitter van de jubileumcommissie, de heer J.C. van der Meulen. '... in verband met de verschillende be- en opmerkingen van velen, die gisterenavond op eene bijeenkomst waren, beschouwde de commissie het meest afdoende om tot eene spoedige vaststelling van het plan te komen, u voor te stellen om in de komende week een bezoek te doen brengen, door dengene die door u met de uitvoering van de tegel zal worden belast.' Inmiddels is 'spoed eene hoofdvereischte', met het oog op de naderende datum van het jubileum. Overigens heeft Menger ook al direct na de vergadering een brief naar Rozenburg geschreven met een verslag van de bespreking. 'Daar het idee van opvatting nogal een punt van discussie uitmaakt, geloof ik dat het aanbeveling verdient, zoo u persoonlijk eens over komt, of althans, iemand van uwentwege die in allen deele de noodige inlichtingen kan geven.'

25

De eerstvolgende dinsdagochtend (8 augustus) komt de heer De Ruyter om half elf 's ochtends in Ede. Menger schrijft hierover nog diezelfde middag in een brief met het opschrift 'confidentieel': 'Vanmiddag met het bezoek had ik geen gelegenheid u nog even te spreken, en wellicht konde u juist een trein halen. Ik heb mij met opzet buiten de geldkwestie gehouden, trouwens, ik vind het ook te klein. Laat ik u even mededelen dat er, zij het niet teveel, toch voldoende geld is om het stuk te kunnen bekostigen. Door hogere berekening dan f 360,- zoudt u ons in lelijke verlegenheid brengen, doch ook is het niet noodig dat ze u beknibbelen voor contante betaling. Zooals uw vertegenwoordiger reeds zeide, wordt er geen korting gegeven en in deze zou ik mij ook hieraan houden in uw plaats. Zovelen zijn steeds bezorgd dat er tekort zal zijn en dat ze als lid van den commissie moeten bijpassen, doch kleinheid is het de leverancier daarvoor te beknibbelen van een paar gulden.

Hoofdzaak is eene mooie uitvoering, die tenslotte er door zou lijden als men op de laatste cent ziet. Zooals ik reeds zeide is het wel zeer gewenscht dat u niet boven de vastgestelde som komt.' Tijdens de vergadering is ook afgesproken dat er de volgende dag een foto opgenomen zal worden, waarschijnlijk van het nieuwe raadhuis, die zo mogelijk dezelfde avond nog opgestuurd wordt.

Gesteund door de inside-informatie van Menger kan de directie van Rozenburg aan de voorzitter Van der Meulen schrijven: 'Wat de kwestie van korting aanbelangt, moeten wij u doen opmerken dat de prijs van f 360,- zoo billijk mogelijk door ons is gesteld en wij daarbij gerekend hebben dat de betaling na de ontvangst geschiede.' De prijs is verder geen punt van correspondentie meer, wel wordt op het laatste moment in de tekst van het opschrift het woord 'werd' vervangen door 'is'.

Productie van het tegeltableau

Op 4 augustus 1905, dus nog voor de komst van De Ruiter, wordt aan de opdracht een werkordernummer toegekend, namelijk 447. Blijkbaar is men voldoende zeker van het doorgaan van het werk om dit in de planning op te nemen. Onder dit werkordernummer zijn de directe productiekosten van het tableau en de voortgang van de werkzaamheden terug te vinden:

Tabel 1

70 tegels	7,00
schilderwerk	68,24
verf en glazuren	17,06
stoken (oven 14)	<u>2,02</u> (1,39 aan kolen en 0,63 aan loon)
Totaal	94,32 gulden

De plateelbakkerij Rozenburg is één van de weinige plateelbakkerijen in Nederland met een eigen, moderne, in Engeland bestelde tegelpers, waarmee tot 1.200 tegels per dag gevormd worden uit gedroogde en verpoederde klei. Dit levert een hardere, minder poreuze tegel op dan de traditionele, uit plastische klei gevormde tegels die op dat moment nog in Makkum, Harlingen en Utrecht gemaakt worden. Naar Engels voorbeeld, de internationale standaard, zijn deze tegels ook niet meer 5-duims (ca. 13 cm) maar 6 inch (ca. 15 cm). Intern wordt de kostprijs voor een geperste en eenmaal gebakken, dus nog niet gedecoreerde biscuit-tegel, op 10 cent per stuk gezet. Deze tegels kunnen verder rechtstreeks op de scherf beschilderd en daarna van een laag loodglazuur voorzien worden. Dit zorgt voor de glanzende, transparante glazuurlaag die de schildering beschermt.

In de schilderzaal van Rozenburg zijn in augustus 1905 n.b. 34 schilders aan het werk. Uit de werkorderboeken van de schilders is af te leiden wie er aan ordernummer 447 werken, en hoeveel uur ze daaraan besteden (tabel 2). In de vijf werkweken van 12 augustus t/m 15 september is er door drie schilders in totaal 310 uur aan gewerkt, dus ca. 6,5 werkweek (van 48 uur).

Tabel 2

Weekloonstaten bij Werkorder nr.447							
schilder	Brouwer		Coesel		Knikker		totaal
Loon/uur	0,32		0,22		0,15		
	uren	loon	uren	loon	uren	loon	
12 t/m 18 aug	3	0,96	-	-	13	1,95	2,91
19 t/m 25 aug	-	-	33	7,26	48	7,20	14,46
26 t/m 1sept	28	8,96	39,8	8,76	40	6,00	23,72
2 t/m 8 sept	46,7	14,93	22,5	4,95	25	3,75	23,63
9 t/m 15 sept	11	3,52	-	-	-	-	3,52
	88,7		95,3		126		310

In de literatuur van die dagen wordt er op gewezen dat men bij Rozenburg werkt volgens een op de gilden gebaseerd systeem van leerlingen, gezellen en meesters. De meeste schilders (jongens, maar in deze periode is er ook een vrouwenschilderzaal) komen binnen op een leeftijd van rond de 14 jaar en beginnen met een loon van 5 cent per uur. Uit de werkorderboeken is af te leiden dat soms een enkele ervaren schilder een heel klasje van ongeveer vijf jonge leerlingen om zich heen heeft. Wie op de schilderzaal komt werken, is ook verplicht om in de avonduren tekenonderwijs te volgen bij de Academie voor Beeldende Kunsten; omstreeks 1895 is daar een aparte cursus voor plateelschilders ingevoerd. Een groot deel van de jonge aanwas houdt het overigens niet langer dan een jaar vol op de schilderafdeling, maar wie talent heeft kan zich ontwikkelen tot gezel en volleerd schilder. En aan de top staat een kleine groep van getalenteerde plateelschilders die als de 'meesters' worden beschouwd, en die een loon van meer dan 30 cent, soms bijna 50 cent per uur krijgen.

Op een foto van 1903 met 'de voornaamste medewerkers' van Rozenburg zitten directeur J. Jurriaan Kok en schilderchef D. de Ruiters temidden van de meesterknecht en zes van de gezichtbepalende schilders. Bovenaan de loonlijst staan Sam Schellink (46 cent per uur) en Willem Hartgring (45 cent per uur). Op een gedeelte derde plaats, met een aanzienlijk lager loon van 32 cent, staan Jacob (J.M.G.) Brouwer en Jacobus van Rossum. Overigens zijn deze vier meesterschilders ook jong, respectievelijk 29, 31, 25 en 24 jaar. Zij zijn allemaal hooguit tien tot vijftien jaar eerder als leerling begonnen.

Brouwer is de voornaamste schilder die meewerkt aan de uitvoering van het jubileumtableau voor Van Nes. Overigens is niet duidelijk hoe groot de betrokkenheid van chef De Ruiters bij de totstandkoming is, zijn uren zijn niet in de kostprijsberekening opgenomen; zijn reis naar Ede stond wel voor 11,50 in het kasboek genoteerd. Zoals eerder gezegd heeft hij in ieder geval het eerste ontwerp van het tableau gemaakt. Brouwer besteedt in de eerste werkweek drie uur, wellicht aan het overbrengen van de grote lijnen van het ontwerp naar de tegels, maar dan gaat vervolgens Aris Knikker (geboren in 1887), een 'gezel' die sinds 1901 bij Rozenburg werkt, met een uurloon van 15 cent aan de slag. In de tweede en derde week neemt Thomas Coesel (geboren in 1884, bij Rozenburg sinds 1899) veel werk over en in de laatste twee weken is Brouwer weer betrokken bij de afronding. De laatste dagen moet hij er alleen aan gewerkt hebben.

Het tegeltableau is gebakken in oven 14, dat wil zeggen in de 14de stookronde van 1905. Deze oven begint op (zondag) 10 september (wellicht gerekend vanaf het 'inzetten' van de lading). Het stookproces en het afkoelen kunnen vervolgens zeker nog een week in beslag nemen. En het lijkt goed te zijn gegaan, er zijn geen tegels afgekeurd of overgebakken.

Verzending en presentatie

Op dit moment begint de commissie in Ede zich af te vragen hoe ver het werk gevorderd is. Op woensdag 13 september laat men vanuit de fabriek weten dat het werk eind volgende week gereed zal zijn. In de administratie van de fabriek bevindt zich nog een rekening van de lijstenmaker voor een lijst, 'breed wit' op formaat van 152 x 102 cm 'met ijzeren hoeken'. Het monteren van het tableau wordt in de fabriek uitgevoerd door Westring, één van de werklieden, die ook de verzendkist in elkaar zet.

Van der Meulen verzoekt, 'ten einde zeker te zijn, dat het transport met de meeste meest (sic) mogelijke zorg geschiedde, dit plaats heeft onder toezicht van een door u aan te wijzen persoon, door wien dan ook tevens de goede aflevering aan de commissie kan plaats hebben. Die aflevering moet alhier plaats hebben in het hotel 'Buitenzorg' en wel op 25 of 26 [maandag/ dinsdag, JK] dezer, doch wenschen gaarne een paar dagen tevoren daarvan bericht te ontvangen, om voor de ontvangst alles in tijds gereed te hebben.' Het antwoord op 20 september is dat het tableau de volgende dag als vrachtgoed verzonden zal worden, dan is het er tegen maandag. 'Iemand mede te zenden is geheel onnoodig daar de kist toch in de goederenwagon gaat en de persoon in een personenwagen.'

Daags na verzending van het tableau stuurt Rozenburg de rekening naar de commissie. Men heeft, op verzoek, ook een foto laten maken door de Haagse fotograaf Frequin. Op verzoek kunnen er afdrucken bijbesteld worden.

1 kist	1 tegeltableau	f 360,-
	fotografische opname	f 5,-
	emballage plus zegel	f 10,05
	totaal	f 375,05

Na terugzending van de kist wordt een nieuwe rekening gemaakt, waarin 7,50 van de emballage wordt afgetrokken.

Menger schrijft daags na het jubileum op zaterdag 30 september een verslag aan Rozenburg: 'De tegel is gisteren overhandigd en algemeen zeer bewonderd. Het was eenvoudig een groot succes. Ik had een verslaggever van de grote bladen uitgenodigd, speciaal met het doel dat men de naam van de fabriek zou noemen. Goede wijn behoeft geen krans, zult u zeggen, toch meende ik dat het u aangenaam zoudt zijn dat de fabriek genoemd zou worden. Noch in de Rott., noch Telegraaf echter vind ik dit vermeld. Hedenavond hoop ik de verslaggever te spreken en zal hem op dit vergeten attent maken en twijfel niet of een rectificatie zal wel volgen. De commissie zal zeker bereid zijn u een bewijs van groote tevredenheid te geven. [...]

Mocht u er prijs op stellen dat de tegel in de Prins of een der andere bladen wordt opgenomen, zoo gelieve u dit slechts even te melden en ik zal trachten dit gedaan te krijgen met een bijschrift. Dit kan te gemakkelijker daar ik de gezonden Photo mij aanschafte. Wellicht zijn er meer heeren die ze wenschen, doch in elk geval nu deze mijn eigendom is, kan ik daarover direct werk maken, zo u dit wenscht.'

Uiteraard stelt de fabriek hier prijs op, en men adviseert Menger om gewoonweg 'een tegelstuk van Rozenburg' te schrijven en niet de volledige fabrieksnaam, omdat men de naam dan als reclame beschouwt en weglaat. De inspanningen van Menger op het gebied van PR hebben in ieder geval het succes dat het jubileum van Van Nes wel in tal van landelijke kranten vermeld wordt. En in De Prins verschijnt een mooie foto van het tegeltableau, naast het portret van de jubilaris.

Foto nr. GA17685, De Edese Gemeenteraad met aan de muur het bewuste tegeltableau (ca 1928-1932)

Bovenste rij vlnr: G.Hardeman, J.Groeneveld, C.Jochemsen, K.H.Heij, D.v.d. Meijden, B.H.Oostwaard, Bekaar, Wilbrink, G.van Silfhout, J.van Steenbergen, J.Budding, onbekend, Roelofsen en J.de Koning.

Onderste rij vlnr: onbekend, D.van Hunnik, D.Pereboom, W.S.van Voorthuizen, P.v.d.Voort, Mr.Dr.C.O.Ph.Baron Creutz (Burgemeester), O.R.Berger (Gemeentesecretaris), W.v.d.Bosch, O.C.van Hemessen, J.de Klein en K.Bouman.

Nu is er voor Menger nog één belangrijke zaak af te handelen. 'De betaling zal wel spoedig volgen op de heden door u gezonden rekening. Daar ook de postdirecteur alhier in de commissie zit, zult u mij genoeg doen mij hetzij eene cheque te zenden voor de provisie ofwel een postwissel te zenden aan het adres van mijn broer A.J. Menger te Barneveld. Alles liep uitstekend, terwijl een postwissel aan mijn adres veel kan bederven.

Waar ik gelegenheid had, zal ik uw fabriek, die zo keurig werk leverde, gaarne recommanderen, terwijl ik niet twijfel of de gelegenheid zal zich hiervan zeker voordoen.' Jurriaan Kok antwoordt 'Uw provisie zullen wij u zenden als gevraagd en hopen dat u nog meer gelegenheid zult hebben ons aan te bevelen.'

Het tegeltableau is, zoals Frans van Oort beschrijft, in 1921 in bezit gekomen van de gemeente Ede, uit de nalatenschap van de laatst overleden zus van Van Nes. Het moet gedurende enkele decennia in de raadszaal van de gemeente Ede gehangen hebben, zoals blijkt uit een groepsportret van B&W. Het zal toch voor de brand van het gemeentehuis op 19 februari 1942, na een aanslag op het bevolkingsregister, verwijderd zijn.

In de jaren 1970 hing het tableau in de gang van de 'boerenklompenschool' (in de volksmond de benaming van de Openbare Lagere School aan het Maandereind, tegenover het oude politiebureau, die dan gebruikt wordt voor

gemeentelijke opslag. Hier zag de heer Bolwerk, conservator van het Nederlands Tegelmuseum, dat er een tableau verscholen gaat achter de daar opgeslagen demontabele verkiezingshokjes hangen. Nadat hij het tableau tevoorschijn heeft laten halen en de gemeente op het belang ervan heeft gewezen, is het in 1977 overgebracht naar Villa Sterrenberg, waar toen de Dienst Openbare Werken en de financieel-economische afdeling van de gemeente waren ondergebracht. Het Nederlands Tegelmuseum kreeg het tableau in langdurig bruikleen van de gemeente Ede bij gelegenheid van de heropening in 1982, na een grote verbouwing en uitbreiding.

Geraadpleegde bronnen

De belangrijkste literatuur over Rozenburg is:

- Yvonne Brentjens, *Rozenburg. Plateel uit Haagse kringen (1883-1917)*, Zwolle 2007

- Marjan Boot e.a., *Rozenburg 1883-1917. Geschiedenis van een Haagse fabriek*, Den Haag 1983. Deze publicatie bevat een gedetailleerd overzicht van alle plateelschilders met geboortedata, data indiensttreding etc.

Het Haags Gemeentearchief bewaart de archieven van de 'N.V. Haagsche plateelbakkerij Rozenburg'.

- Brieven van Menger en van der Meulen bevinden zich in inv.nr. 32, de brieven van Jurriaan Kok in de inv.nrs. 94-97 (kopieboeken).

- Productiegegevens over werkorder 447 in inv.nrs. 595, 709 en 733

DRIEMAAL VERBAASD (BOEKBESPREKING)

Ds. Teun van 't Veld

Cor van Iterson en ds. Arie Romein hebben de Edese gemeenschap een grote dienst bewezen. Zij schreven samen een boeiend boek, getiteld: *Een eeuw vol kerken. Kerkbouw in het dorp Ede in de 20e eeuw*. Het boekwerk is uitgegeven in de reeks *Historische Cahiers* van de gemeente Ede.

In 1900 telde het dorp Ede slechts één kerkgebouw. Het godshuis dat we nu de 'Oude Kerk' noemen. Een eeuw later waren er twintig bedehuizen bij gekomen. De beide auteurs geven een prachtig overzicht van de achtergronden van deze kerkbouw, de verschillende architectonische stijlen, de inrichting van de interieurs, hetgeen weer samenhangt met verschillende liturgische uitgangspunten. Collega Romein vertelt steeds in het kort iets over de kerkelijke gemeenschappen, die deze gebouwen tot stand brachten. Van Iterson geeft een overzicht van bouwstijlen de eeuwen door. Hij laat ook concreet zien in welke bouwstijl elk van die twintig kerken is opgetrokken, ons daarbij attenderend op talrijke boeiende details.

Met rode oortjes dit boek lezend, heb ik me driemaal verbaasd. Allereerst over de grote deskundigheid van de auteurs. Onvoorstelbaar hoeveel een man als Van Iterson - geen bouwkundige van professionele - van kerkbouw weet! Ik heb er heel wat van geleerd. Ik was blij met de verklarende woordenlijst op de pagina's 128 & 129, waarin voor mij onbekende begrippen uit de kerkbouwwereld nader worden verklaard.

Dat betreft meteen mijn tweede verbazing. Al lezend werd ik me bewust, hoe weinig ik van deze materie kennis draag. Na tien jaar kerkhistorisch onderzoek heb ik heel wat kunnen schrijven over mensen uit de Edese kerken, maar hun kerkgebouwen waren mij minder bekend. In deze leemte wordt nu deskundig voorzien. *Een eeuw vol kerken* is een waardevolle aanvulling op *De kerk als moeder* van de hand van uw scribent.

Mijn derde verbazing werd gewekt door het grote aantal - meer dan honderd - prachtige kleurenfoto's en plattegronden. Ik vroeg me stilletjes af, hoe zo'n boekwerk van 134 pagina's voor een prijs van 9,90 euro kan worden uitgegeven.

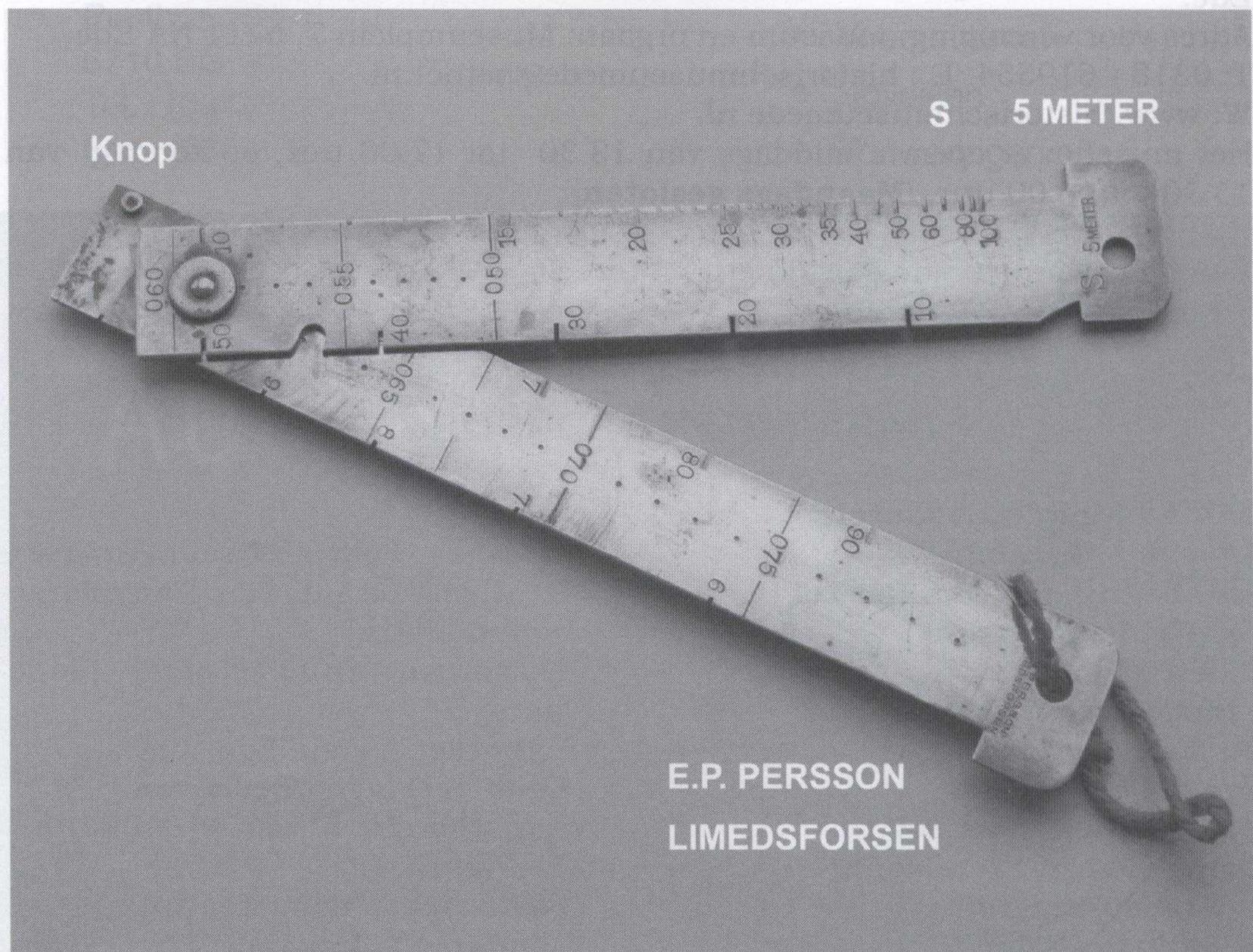
Of ik het boek bij u kan aanbevelen?

Lezing van het bovenstaande zegt genoeg.

Als u het niet aanschaft, verbaas ik me voor de vierde keer.

WIE WEET WAT HET IS?

In het museum ligt een geelkoperen, opvouwbaar meetinstrument waarvan de naam en het gebruik onbekend is. Op beide poten, lang 19 cm, zijn inkepingen en lijnen aangebracht met getallen. Sommigen met een lineaire verdeling andere met een verdeling die logaritmisch lijkt, maar het niet is.

COLOFON

DE ZANDLOPER is het orgaan van de Vereniging Oud Ede en verschijnt vier maal per jaar. De contributie bedraagt € 15 per jaar, te voldoen door storting op giro 353.42.68 t.n.v. de Vereniging Oud Ede.

Het dagelijks bestuur van de Vereniging wordt gevormd door Hans van Bemmelen (voorzitter), Frans Toonen (penningmeester) en Anke der Kinderen (secretaris).

Tel.: secretariaat: 06 34 86 76 27 ; email: voe@verenigingoudede.nl

internet: www.verenigingoudede.nl

Beëindiging lidmaatschap, uitsluitend schriftelijk, vóór 1 november.

Ereleden: Dr.Ir.J.F. van Oosten Slingeland en J.Hartgers

Directeur van het museum is de heer Ben Hilgers.

De redactie bestaat uit Hans Post, eindredacteur, Frans van Oort, Kees van Lohuizen en Dick Kranen.

U kunt de redactie bereiken via e-mailadres : hanspost@worldmail.nl

De redactie behoudt zich het recht voor een artikel te weigeren.

Overname van artikelen na schriftelijk toestemming van de Vereniging Oud Ede.

Adres voor vereniging, museum en orgaan: Museumplein 7, 6711 NA Ede,

T: 0318 - 619554. E : historischmuseumede@hetnet.nl.

W: www.historischmuseumede.nl.

Het museum is open 's middags van 13.30 tot 17.00 uur, op zondag van 13.30 tot 16.00 uur. (**Maandags gesloten**)

Productie van het blad : Drukkerij Frouws.

ISSN 1384-7090

HET HISTORISCH MUSEUM EDE

DANKT ZIJN SPONSORS*

AAA Administratiekantoor

Advocatenkantoor Hage

Autobedrijf J.C. van Roekel

Axi Keukencentrum

Café de Pineut

Fromangerie Bellestein

De Heus Optiek

Drogisterij Karens

Van der Kolk Ede. B.V.

Garagebedrijf Rien Meijer

Hoom Makelaardij

Tandartsen Ede

Visgilde Rijsemus

't Oude Politiebureau, Tapascafé, restaurant & vergaderaccommodatie

Hulsmann en Partners, Makelaars

Hypotheek Visie Ede

Keus Verenigde Bedrijven

Kunsthandel Simonis & Buunk

De Plantage

Posthuma & Schutte, Notarissen

Tandarts T.Boorsma

Wijnhandel Borg

*Wilt u ook sponsor worden? Vanaf een bijdrage van 100 euro per jaar verschijnt uw naam ook op deze lijst en op het bord in de hal van het museum.

een winkel
vol (cadeau-)
ideeën voor
binnen en
buiten

Geels

E D E

Grotestraat 111, Ede Tel.:0318 61 92 92
geels@geelsede.nl www.geels-edede.nl

voor een
volledige
impressie
bezoek
onze
internet
site

Fahrenheitstraat 24
Postbus 262
6710 BG Ede
Tel. : (0318) 624 523
Fax: (0318) 625 161

- 24 uurs glasservice
- Onderhoudsschilderwerk
- Nieuwbouw
- Utiliteitsbouw
- Isolatieglas
- Voorzetramen
- Rolluiken
- Zonweringen enz.

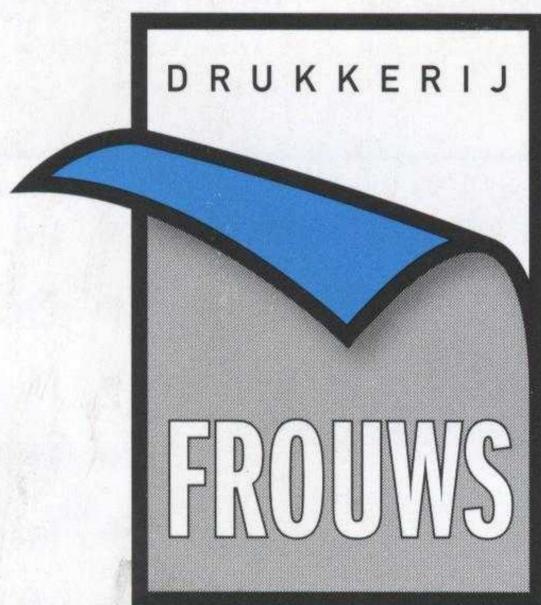
Auteur?

Leusden Molens
Ede Nijkerk Putten Leusden
Barneveld Historie
Natuur Tweede Wereldoorlog Barnevelo
Wandelen Natuur Woudenberg
Veluwe Gerrit de Graaff
Scholen Reizen
Sporen Autobiografie Roman
Oorlog Erfgoed

Kijk voor ons actueel boekenoverzicht

www.bduboeeken.nl

Periodieken, handelsdrukwerk,
brochures en folders
met vakmanschap vervaardigd bij:

Fahrenheitstraat 26, 6716 BR Ede, tel. (0318) 642 111, fax 642 757

Restaurant

Rijkskamer

Grand Café

Wij maken het u graag naar uw zin!

Openingstijden:

Maandag, woensdag & donderdag vanaf 11:00 uur

Vrijdag vanaf 10:00 uur, zaterdag & zondag vanaf 16:00 uur

■ ■ Kerkhoflaan 12, 6721 EZ Bennekom ■ ■ 0318 418798

■ ■ www.restaurantrijkskamer.nl ■ ■ info@restaurantrijkskamer.nl

MONDIAL MOVERS

Waaijenberg verhuizers B.V.

Vlekkeloos verhuizen

overzee en over land

Ede Tel. (0318) 62 45 55 ■ Hoogezand Tel. (0598) 39 98 20
www.waaijenberg.nl ■ info@waaijenberg.nl

